

## Εργασία για το σχολείο

### ΠΗΓΗ

#### **Δίκτυο πατρωνείας, στην κορυφή των οποίων βρίσκονται οικογένειες**

Ό,τι συνέβαινε με τη γη, που την καλλιεργούσαν από κοινού κάτω από την επίβλεψη και την οδηγία του αρχηγού της οικογένειας, συνέβαινε και με τις εμπορικές επιχειρήσεις των νησιών οι οποίες αποτελούσαν επίσης οικογενειακές υποθέσεις. Η διακυβέρνηση των καραβιών γινόταν σε επίπεδο οικογενειακό: ο επικεφαλής της οικογένειας κυβερνούσε το μεγαλύτερο και καλύτερο σκάφος, ενώ τα υπόλοιπα καράβια τα εμπιστευόταν στους γιούς και σε στενούς συγγενείς. Αλλά μέλη, φτωχότερα ή με μακρινότερη συγγένεια, υπηρετούσαν ως πληρώματα. Ας σημειωθεί πως η νησιωτική αυτή αριστοκρατία ήταν ιδιαίτερα ευαίσθητη στο θέμα της ανεξαρτησίας της. Σε περιοχές όπως το Σούλι και η Μάνη, η οικογενειακή ενότητα και αλληλεγγύη στάθηκαν παροιμιώδεις. Στη Μάνη, κάθε σημαντική οικογένεια κατείχε τον πύργο της και οι οικογενειακές ενώσεις αποτελούσαν αναμφισβήτητη πραγματικότητα.

Αν συγγενικοί δεσμοί και υλικά συμφέροντα συνέδεαν εκατό ή και περισσότερα άτομα σε μια ανεπτυγμένη ομάδα που θεωρούνταν ως μια οικογένεια, διαπιστώνεται επίσης η ύπαρξη καθιερωμένων ευρύτερων θεσμών χάρη στους οποίους οικογένειες ενώνονταν είτε οριζόντια σε μίαν «ένωση» ίσων ατόμων είτε σε μίαν ιεραρχημένη σχέση εξαρτήσεως ή και στα δύο. Βασικά, οι σχέσεις αυτές ήταν τέσσερις: επιγαμίες, υιοθεσία, κουμπαριά, «αδελφική φιλία» (αδελφοποίηση).

Κάνοντας τον απολογισμό πάνω στο θέμα της συγγένειας είναι δυνατόν να ερμηνεύσουμε απλά και μόνο το μηχανισμό με τον οποίο οι «προστασίες» και οι συμπράξεις είχαν διαμορφωθεί και σταθεροποιηθεί. Δεν εξηγείται όμως με τον τρόπο αυτό η δυναμική των πολιτικών διαδικασιών ή οι λειτουργίες τις οποίες επιτελούσαν αυτοί οι πολιτικοί σχηματισμοί. Είναι αλήθεια πως έντονες διαμάχες ανάμεσα σε ισχυρές οικογένειες βρίσκονται στη βάση αναμετρήσεων που σφράγισαν την ελληνική πολιτική πραγματικότητα. Εχθρότητες, δημιουργημένες στο μακρινό παρελθόν, ήταν πολύ πιθανό να οφείλονταν σε προσωπικές διαφορές και έριδες. Εντούτοις, ουσιαστικές αιτίες για τέτοια οικογενειακή μίσση στάθηκαν, πολύ περισσότερο, οι αγώνες για την οικονομική, πολιτική και στρατιωτική υπεροχή και επικράτηση.

Η πολιτική αποτελούσε, κοντά στα άλλα, και σημαντική οικονομική δραστηριότητα· ήταν δηλαδή τρόπος βιοπορισμού που τον επιδίωκαν και τον εξασφάλιζαν από ποικίλες, κάποτε και ανορθόδοξες πηγές. Η πεποίθηση ότι η κατάκτηση μιας θέσεως έδινε τη δυνατότητα στον κάτοχό της να προάγει, περισσότερο και από το γενικό καλό, τα προσωπικά του συμφέροντα μεταφέρθηκε και διατηρήθηκε στον κρατικό μηχανισμό, όταν με την επιτυχία της Επανάστασεως το ίδιο το κράτος έγινε αντικείμενο ανταγωνισμού μεταξύ

των Ελλήνων. Η νομιμοφροσύνη απέναντι στην οικογένεια, που ως ομάδα κοινωνική είχε αποκτήσει προτεραιότητα απέναντι στο έθνος, το προσωπικό συμφέρον, επίσης έκαναν το άτομο να αποβλέπει συχνά στην εκμετάλλευση της κρατικής μηχανής προς όφελος των συγγενών και των φίλων του, σε βάρος των αντιπάλων του.

Συνεπώς η πολιτική στην Ελλάδα δεν ήταν απλά και μόνο ενασχόληση των πλουσίων και δυνατών ή η ολοκληρωτική απασχόληση ειδικά προετοιμασμένων για το έργο ολίγων εκλεκτών, όπως γινόταν στα καλοδιοικούμενα, με δυναμική ανάπτυξη της οικονομίας τους, κράτη της Δύσεως. Οι περισσότεροι Έλληνες έδειχναν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την πολιτική. Γι' αυτούς δεν αποτελούσε πρόσκαιρη απασχόληση που τους πρόσφερε ευχαρίστηση σε ανταπόδοση του χρόνου ή και των χρημάτων τους. Ήταν μια διαρκής ασχολία για τους φιλόδοξους και γι' αυτούς που το επιθυμούσαν και το επιδίωκαν- ακόμα περισσότερο όμως ήταν ένας σημαντικός τρόπος αυτοπροστασίας, μια αναγκαία δραστηριότητα για να διατηρήσει κάποιος τα κεκτημένα -όσο λίγα και αν ήταν αυτά ...

I.E.E., τόμ. ΙΓ', σσ. 26-27

## **ΠΗΓΗ 2**

Χρειάζεται μια αναδρομή και ανάλυση του συγκεκριμένου οικονομικού και κοινωνικού ρόλου που είχαν οι οικογένειες των προκρίτων πριν και κατά τη διάρκεια του απελευθερωτικού πολέμου, αφού αυτές άλλωστε εξακολούθησαν να συγκροτούν, μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα, το συμπαγή πυρήνα της άρχουσας τάξης ...

Πρέπει, όμως να σημειώσουμε, ότι οι κοινότητες αυτές δομήθηκαν στην Τουρκοκρατία σαν πραγματικές ελληνικές κοινοτικές διοικητικές ιεραρχίες, παράλληλες με τη διοίκηση των κατακτητών, πάνω στη βάση των ποικίλων προνομίων που παραχωρούσε κατ' επανάληψη η Πύλη. Συγκεντρωμένες κυρίως σε δυσπρόσιτες ορεινές περιοχές, οι κοινότητες δεχόντουσαν συνεχώς τον πληθυσμό που εγκατέλειπε τις πεδιάδες για να ξεφύγει από την τουρκική καταπίεση.

Οι μορφές εσωτερικής κοινοτικής οργάνωσης τους παρουσιάζουν πολλαπλότητα στο χώρο και στο χρόνο: συναντάμε τόσο άκαμπτα στρατοκρατικά ή «αριστοκρατικά» καθεστώτα (στο Σούλι, στη Μάνη), όσο και «ανοιχτά» δημοκρατικά συστήματα με πλήρη συμμετοχή του λαού (στα Ψαρά).

Οι κυρίαρχες οικονομικές σχέσεις, παρουσιάζουν κι αυτές μια αξιοσημείωτη πολυμορφία. Είναι όμως γεγονός, ότι πουθενά δεν επικρατεί η μεγάλη έγγκιος ιδιοκτησία, ούτε και φεουδαρχικά συστήματα παραγωγής. Είναι, βέβαια, γενικός κανόνας, ότι οι ντόπιοι πρόκριτοι έγιναν βαθμιαία οι μεγαλύτεροι ιδιοκτήτες της κάθε περιοχής. Παρ' όλ' αυτά όμως, η ταξική τους κυριαρχία δε βασιζόταν παρά μόνο μερικά στην ιδιότητά τους σα μεγαλοκτηματιών. Η δύναμή τους διαιωνιζόταν βασικά μέσα από τις κατεστημένες πολιτικές τους λειτουργίες και από το κύρος που απόκτησαν με τη θεσμοποίησή τους σαν εκπροσώπων της κοινότητας στις οθωμανικές αρχές. Αυτή ακριβώς η

λειτουργία, τους επέτρεπε να οργανώνουν τη συλλογή των φόρων, πράγμα που τους εξασφάλιζε σημαντικά οφέλη.

Στα «τζάκια» των δημογερόντων είχαν προστεθεί και οι διευθυντικές κάστες των στρατιωτικών που διακρίθηκαν στον πόλεμο, καθώς και ορισμένοι Έλληνες του εξωτερικού που επειδή είχαν δραστηριοποιηθεί πολιτικά στην περίοδο 1821-1830, κατάφεραν να αναρρηθούν σε αξιώματα εθνικής ή τοπικής κλίμακας. Από την άλλη μεριά, χωρίς αμφιβολία, όλα τα άρχοντα στρώματα είχαν επωφεληθεί από τη θέση ισχύος όπου βρίσκονταν, ώστε να οικειοποιηθούν μεγάλες εκτάσεις γης.

Αλλά η διαδικασία συγκρότησης σχετικά μεγάλων γαιοκτησιών, δε μετέτρεψε τους πρόκριτους σε μεγαλοκτηματίες. Βέβαια, πολλοί από αυτούς πλούτισαν, όχι όμως όλοι. Τα εδάφη πάλι που ιδιοποιήθηκαν, δεν ήταν σε τελική ανάλυση αρκετά εκτεταμένα, ώστε οι πρόκριτοι να μπορέσουν να στηρίξουν την κυριαρχία τους σ' ένα ευρύ πλέγμα σχέσεων μετάλλευσης, που θα επέτρεπε τη διαιώνιση και την επέκταση των προνομίων τους. Χαρακτηριστικά, πριν και μετά την ανεξαρτησία, διεξάγεται άγριος ταξικός αγώνας ανάμεσα στους προκρίτους και στο «λαό», σε σχέση με την απροκάλυπτη πρόθεση των προκρίτων να μετατραπούν σε μεγαλοκτηματίες, ιδιοποιούμενοι τις εθνικές γαίες με κάθε δυνατό τρόπο. Αλλά οι πρόκριτοι ηττήθηκαν. Οι αστοί ιδεολόγοι, συμμαχώντας με τις ένοπλες ομάδες των άκληρων χωρικών, επέβαλαν τη θέλησή τους στους προεστούς, οι οποίοι αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν. Η συγκρότηση των «εθνικών γαιών» φράζει οριστικά το δρόμο στο ενδεχόμενο της δημιουργίας μιας κυρίαρχης τάξης γαιοκτημόνων.

Άμεσο αποτέλεσμα αυτής της ήττας των προκρίτων ήταν να προσανατολιστούν κατευθείαν στην κρατική μηχανή. Όντας ανίκανοι να σταθεροποιήσουν την κυρίαρχη θέση τους, μονοπωλώντας την ιδιοκτησία της γης –που ήταν το μόνο «διαθέσιμο» παραγωγικό μέσο– προσανατολίστηκαν μαζικά προς τη μόνη «δομή» που ήταν δυνατό να μονοπωλήσουν, βασισμένοι στη θέση ισχύος που κατείχαν και που ήταν ταυτόχρονα δυνατό να τους εξασφαλίσει τον έλεγχο δυνάμει προσοδοφόρων κοινωνικών μηχανισμών.

Πραγματικά, η έλλειψη κεφαλαίων, η στασιμότητα της παραγωγής, του εσωτερικού εμπορίου, και γενικότερα, ο αργός ρυθμός ανάπτυξης των μηχανισμών καπιταλιστικής συσσώρευσης, κατέστησε τον κρατικό μηχανισμό χώρο προνομιακό που οδηγούσε μακροπρόθεσμα όχι μόνο στην πολιτική εξουσία αλλά και στο κέρδος.

Μ' αυτόν, λοιπόν, τον τρόπο, οι καινούριοι εξουσιαστές της κρατικής μηχανής (που ήταν τυπικά οργανωμένη πάνω στη βάση των αστικών φιλελεύθερων και ισοπολιτειακών αντιλήψεων) συνέχιζαν να διαδραματίζουν πολιτικά τον ίδιο ρόλο μ' εκείνον που είχαν στο καθεστώς της Τουρκοκρατίας: υπήρξαν λειτουργικά οι διαμεσολαβητές ανάμεσα στην ύπαιθρο και στην αόρατη πολιτική εξουσία.

Κ. Τσουκαλά, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή*, σσ. 217-228

Με βάση το κείμενο του βιβλίου σας και των παραθεμάτων:

- α) Να παρουσιάσετε το ρόλο της συγγένειας ως παράγοντα διαμόρφωσης οικονομικών κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων.
- β) Να αναλύσετε τη φράση του βιβλίου σας: «η ζωή σε έναν κόσμο γεμάτο κινδύνους οδήγησε τους υπηκόους να καταφύγουν σε μη κρατικούς φορείς που θα τους παρέιχαν την στοιχειώδη ασφάλεια».
- γ) Να διερευνήσετε τα αίτια που η ελληνική άρχουσα τάξη βρέθηκε αποσυνδεδεμένη από τις αγροτικές δραστηριότητες.

### Εργασία για το σχολείο

#### ΠΗΓΗ 1

*Παρ' ότι οι περισσότεροι Ιστορικοί του Αγώνα πειστικά υποστήριξαν, ότι οι πρώιμοι κομματικοί σχηματισμοί (τα ξενικά κόμματα) ήταν φατρίες εξαρτώμενες άμεσα από τους εκπροσώπους των μεγάλων Δυνάμεων, εμείς (ο Παύλος Β. Πετρίδης) εκτιμούμε με βάση πρόσφατα στοιχεία από τα Αρχεία της Βιέννης- ότι δύο κυρίως ήταν οι πρώιμοι οργανωμένοι κομματικοί πυρήνες που κυριάρχησαν στα 1824-26: το Δημοκρατικό και το Ολιγαρχικό κόμμα. Και οι δυο αυτοί κομματικοί σχηματισμοί απηχούσαν το γενικότερο αίσθημα του αγωνιζόμενου λαού για ίσες αποστάσεις έναντι των μεγάλων Δυνάμεων που είχαν παρέμβει στον Αγώνα ...*

*Οι αρχές που χαρακτήριζαν και διείπαν το Δημοκρατικό κόμμα ήταν οι ακόλουθες: Ισότητα στα δικαιώματα και στις κοινωνικές τάξεις. Λαϊκή κυριαρχία, γραπτά Συντάγματα, δημοκρατικές εκλογικές διαδικασίες, δημοσιότητα στις διαπραγματεύσεις, απεριόριστη ελευθερία στον Τύπο, φιλοσοφική παιδεία. Τους θεσμούς αυτούς, που είχαν εγκαθιδρυθεί μέσα από την αμερικανική και τη γαλλική επανάσταση και αποσκοπούσαν στην κατάλυση της παλαιάς τάξης πραγμάτων, φιλοδοξούσε να επιβάλει το Δημοκρατικό κόμμα στο καινούργιο κράτος που θα αναδεικνυόταν μετά από μακροχρόνια κατάσταση βαρβαρότητας. Το κόμμα αυτό φαινόταν να έχει τη μεγαλύτερη απήχηση στον αγωνιζόμενο λαό. Επικεφαλής της ηγεσίας του βρίσκονταν οι αδελφοί Κουντουριώτη, ο Ι. Κωλέττης, ο Αλ. Μαυροκορδάτος και ο Δημ. Υψηλάντης, οι οποίοι δεν είχαν ξεκάθαρο προσανατολισμό ως προς την ανώτατη πολιτειακή μορφή της νέας ελληνικής πολιτείας.*

*Το Ολιγαρχικό κόμμα περιλάμβανε στις τάξεις τους στοιχεία που είχαν διαδραματίσει κυρίαρχο ρόλο στο παρελθόν είτε μέσα από την άσκηση τοπικής εξουσίας, είτε μέσα από την εκκλησία και το στρατό. Τους παραδοσιακούς δηλαδή προύχοντες του τόπου, τους κοτζαμπάσηδες, τον ανώτερο κλήρο και τους αρχηγούς των κλεφτών ανάμεσα στους οποίους τον Κολοκοτρώνη, τον Πετμεζά, τον Δεληγιάννη, τον Μαυρομιχάλη, τον Σισσίνη, τον Ζαΐμη και τον Λόντο. Η ηγεσία του κόμματος αυτού είχε ταχθεί κατά της*

ενιαίας κεντρικής εξουσίας και ως αποκλειστική επιδίωξή της πρόβαλε η διαιώνιση της εξουσίας του καθενός από τους ηγέτες του στην υπό έλεγχο περιφέρειά του. Οι ολιγαρχικοί, επομένως, δεν απέβλεπαν ούτε στην παγίωση της Δημοκρατίας μήτε της μοναρχίας, αλλά στην εγκαθίδρυση μιας ολιγαρχικής συνομοσπονδίας προσαρμοσμένης στα τοπικά έθιμα και στις παραδόσεις και ανταποκρινόμενης στο επίπεδο του λαού. Αντίθετα από τους Δημοκρατικούς, τα στοιχεία αυτά δρούσαν μεμονωμένα χωρίς ενότητα αναμεταξύ τους.

Έναντι του ξένου παράγοντα οι ηγέτες των Δημοκρατικών έκλιναν υπέρ της Μεγάλης Βρετανίας, ενώ οι ολιγαρχικοί υπέρ της Ρωσίας. Η σημαντικότερη, ωστόσο, διαπίστωση που μπορεί να προκύψει από τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας των δύο πρώιμων αυτών κομματικών σχηματισμών, συνίσταται στο μέγεθος της αυτονομίας των λαϊκών τάξεων γενικότερα από τα οράματα και τις επιδιώξεις της ηγεσίας. Σύμφωνα με τα στοιχεία που συγκεντρώσαμε, ο αγωνιζόμενος λαός βουτηγμένος κυριολεκτικά στην άγνοια και στην αδυναμία αξιολόγησης των κομματικών επιλογών και προγραμμάτων παρέμεινε στο περιθώριο. Ανήμπορος να παρακολουθήσει τις θεωρίες και τα συνθήματα των κομματικών αρχηγών τους είχε αποδεχτεί ως ρυθμιστές των πραγμάτων, αρκούμενος σε μια έντονη δυσπιστία απέναντι στις κεφαλές των κομμάτων<sup>21</sup>.

Στη διαμόρφωση και διαφοροποίηση των πολιτειακών εφαρμογών εκείνης της περιόδου, ουσιαστικό ρόλο διαδραμάτισαν και οι δυτικοποιημένοι Έλληνες, που, έχοντας σπουδάσει στη Δύση, επέστρεφαν στην Ελλάδα ως φορείς φιλελεύθερων ιδεών και θεσμών που είχαν δοκιμαστεί εκεί εξέφραζαν τις μεσαίες κοινωνικές τάξεις. Οι εκσυγχρονιστές αυτοί απέβλεπαν στη δημιουργία ενός συγκεντρωτικού συνταγματικού κράτους υπό την προϋπόθεση της λειτουργίας εκλογικών μηχανισμών για την ανάδειξη της εθνικής αντιπροσωπείας. Οι συγκεκριμένες ιδέες για συγκρότηση συνταγματικού κράτους δεν ήταν αναγκαστικά αντίθετες προς το καθεστώς μέσω του οποίου οι ηγέτες των ιθυνουσών τάξεων είχαν καταφέρει να επικρατήσουν στον ελλαδικό χώρο, εφόσον δεν θα ετίθετο επιτακτικά και οριστική παγίωση του συγκεντρωτικού κράτους, που θα απειλούσε καταλυτικά την τοπική ισχύ των κοτζαμπάσηδων<sup>22</sup>.

Η ενδεχόμενη φιλελεύθερη διάρθρωση της νέας ελληνικής Πολιτείας εξυπηρετούσε το κατεστημένο για τους ακόλουθους λόγους: α) Καθυσύχαζε τον ένοπλο λαό, β) δημιουργούσε ένα πολιτικό πόλο εξουσίας που λειτουργούσε ως αντίβαρο στις λαϊκές δυνάμεις, γ) απέκλειε από τον έλεγχο της εξουσίας την ενδεχόμενη συμμετοχή κάποιας λαϊκο-στρατιωτικής επαναστατικής επιτροπής, δ) έθετε τη νομιμότητα έξω από τον επαναστατημένο λαό, ε) υποβοηθούσε τη δυνατότητα άμεσης πρόσβασης στον ξένο παράγοντα και,

<sup>21</sup> Ν. Διαμαντούρου, Προσπάθεια δημιουργίας δυτικού τύπου κράτους στην επανάσταση και κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις (Η επανάσταση του εικοσιένα) ό.π., σ. 153 κ.ε., Γ. Κοντογιώργη, Οι ελλαδικές, ό.π., σ. 37 κ.ε.

στ) μετέθεσε τις φιλοδοξίες των λαϊκών στρατιωτικών ηγετών στην πολιτική, διευκολύνοντας την διάσπαση των λαϊκών δυνάμεων. Επομένως πολύ ορθά οι ιθύνουσες τάξεις διέβλεπαν ότι ήταν εφικτή η παγίωση της κυριαρχίας τους μέσα από τα τυπικά δημοκρατικά Πολιτεύματα, η εσωτερική διάρθρωση των οποίων θα λειτουργούσε αυτονόητα πολιτικά και κοινωνικά εις βάρος των λαϊκών τάξεων. Την παγίωση αυτή υπέθαλπτε ανοιχτά η ξένη προστασία, κύρια αιτία της κοινωνικής στασιμότητας του ελλαδικού χώρου.

Παρ' όλα αυτά, τόσο ο Κ. Μέντελσον-Μπαρτόλντι όσο και άλλοι κορυφαίοι ιστορικοί ισχυρίστηκαν ότι τρεις αποκλειστικά κομματικοί σχηματισμοί λειτούργησαν στην επαναστατημένη Ελλάδα: τα ξενικά κόμματα (γαλλικό, αγγλικό και ρωσικό) άμεσα εξαρτώμενα από τους εκπροσώπους των Δυνάμεων. Υπό τη βρετανική επιρροή τελούσαν τα Νησιά, ο Μαυροκορδάτος, ο Μιαούλης και άλλα επιφανή στοιχεία. Η γαλλική επιρροή επικρατούσε στη Στερεά, ενώ η ρωσική στον Μοριά με επικεφαλής τους Κωλέττη και Κολοκοτρώνη. Ανεξάρτητα, πάντως, από τις διαφορετικές εκτιμήσεις γύρω από τη διάρθρωση και λειτουργία των πολιτικών δυνάμεων της εποχής, μπορούμε να συμπεράνουμε, ότι η ολέθρια εμφύλια διαμάχη για τη διεκδίκηση της πολιτικής εξουσίας, δεν επέστρεψε την ανάπτυξη πρώιμων κομμάτων με ξεκάθαρες πολιτικές θέσεις παρά τα εμφανή δείγματα προχωρημένης πολιτικής ωριμότητας και συνείδησης.

Π. Πετρίδη, *Πολιτικοί και συνταγματικοί θεσμοί στην νεότερη Ελλάδα (1821-1843)*, University Studio Press, σσ. 29-32

- α) Πέρα από τον καθιερωμένο, στην ιστορική έρευνα, διαχωρισμό των κομμάτων, να παρουσιάσετε την κατάταξη των κομμάτων από το παράθεμα και τα χαρακτηριστικά τους.
- β) Να σχολιάσετε την άποψη της πηγής ότι «οι ιθύνουσες τάξεις διέβλεπαν ότι είναι εφικτή η παγίωση της κυριαρχίας τους μέσα από τα τοπικά δημοκρατικά πολιτεύματα (βλ. παράθεμα 6 του βιβλίου σας - σύνταγμα Τροιζήνας), η εσωτερική διάρθρωση των οποίων θα λειτουργούσε ... σε βάρος των λαϊκών τάξεων».

### Εργασία για το σχολείο

#### ΠΗΓΗ 1

Ταυτόχρονα με την ίδρυση του ανεξάρτητου κράτους αποδυναμώθηκαν οι κύριες μορφές δόμησης των αρχόντων στρωμάτων που είχαν αρχίσει να κρυσταλλώνονται κατά τους τελευταίους χρόνους της Τουρκοκρατίας. Με την

<sup>22</sup> Β. Φίλια, *Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα, Ι. Η νόθα αστικοποίηση 1800-1864*, (1974) σ. 67 επ.

καταστροφή των κοινοτήτων, την παρακμή των πρώτων οργανωμένων βιοτεχνιών και την έλλειψη ρευστού κεφαλαίου, τα παραδοσιακά άρχοντα στρώματα, που οι γαίες τους δεν επαρκούσαν για να τους εξασφαλίσουν την οικονομική βάση μιας μόνιμης ταξικής κυριαρχίας, βρέθηκαν απεκδυμένα από τη δυνατότητα της αυτόματης αναπαραγωγής τους. Έτσι ο αναπροσανατολισμός τους προς άλλους κοινωνικούς χώρους εμφανίζονταν επιτακτικός τοσούτο μάλλον που πολλοί απ' αυτούς είχαν χάσει μεγάλο μέρος της περιουσίας τους στον αγώνα. Το κύριο τους «κεφάλαιο» ήταν το οικογενειακό και προσωπικό τους κύρος, χάρις στο οποίο άλλωστε είχαν κατορθώσει να διατηρήσουν τον μερικό τουλάχιστον έλεγχο των προσωρινών πολιτικών κέντρων απόφασης.

Μια δεύτερη πολιτική ήττα των τοπικών προυχόντων επισφράγισε και συμπλήρωσε την πρώτη. Μετά από μία λυσσαλέα πάλη που κράτησε 10 χρόνια, ο τοπικισμός αναγκάστηκε να υποχωρήσει μπροστά στις αντιλήψεις που απαιτούσαν την οικοδόμηση ενός ισχυρού συγκεντρωτικού κράτους. Αν ο Καποδίστριας, ο δημιουργός του, πλήρωσε την προσήλωσή του στην αρχή της κρατικής ενότητας με τη ζωή του, η έλευση του Όθωνα γκρέμισε τις τελευταίες αυταπάτες όλων εκείνων που ενδεχομένως έλπιζαν ότι θα μπορούσαν να οικοδομήσουν αυτόνομα ή ημιαυτόνομα οικογενειακά φέουδα στις ρημαγμένες επαρχίες. Ήδη από τη αρχή φάνηκε πως η παγίωση μιας οιασδήποτε τοπικής πολιτικής δύναμης περνούσε μέσα από τη διαμεσολάβηση της κεντρικής εξουσίας. Είναι έτσι αξιοσημείωτο το γεγονός της πλήρους υποχώρησης του «ανεξάρτητου» τοπικισμού των κοτζαμπάσηδων που, με εξαιρετικό ταξικό ρεαλισμό, αναπροσάρμοσαν τις βλέψεις τους και τις μεθόδους τους. ...

Οι κοτσαμπάσηδες στράφηκαν μαζικά προς την «κατάκτηση» του κρατικού μηχανισμού. Οι λόγοι του μαζικού αυτού αναπροσανατολισμού είναι πολλαπλοί. Πράγματι υπό τις συνθήκες που επικρατούσαν μετά την απελευθέρωση, ο κρατικός μηχανισμός δεν ήταν μόνο ο φορέας της πολιτικής εξουσίας. Ήταν ταυτόχρονα και οι κυριώτεροι κοινωνικός μηχανισμός άντλησης και κατανομής του οικονομικού πλεονάσματος. Το φαινόμενο αυτό δεν είναι μόνο ελληνικό: σε χώρες όπου κυριαρχούν προκαπιταλιστικοί τρόποι παραγωγής και όπου ταυτόχρονα η μεγάλη ιδιοκτησίας παίζει δευτερεύοντα ρόλο στο σύνολο του γαιοκτητικού συστήματος, η φορολογία είναι λογικό αν αποτελεί μια από τις βασικές, -και συχνά τη βασικότερη μορφή απόσπασης του γεωργικού υπερπροϊόντος, και επιμερισμού του στα μη παραγωγικά στρώματα. Συχνά άλλωστε, σε χώρες όπου επικρατούν συνθήκες εντελώς κλειστής οικονομίας, η επιβολή φορολογίας εις χρήμα χρησιμοποιήθηκε σαν μέσο αναγκαστικού εκχρηματισμού της οικονομίας, απαραίτητο για την οικοδόμηση πάγιων μηχανισμών για την απόσπαση του πλεονάσματος. ...

Έτσι η έλλειψη παγιωμένων μορφών ταξικής εκμετάλλευσης οδηγεί αυτόματα στην επέκταση των «κριτικών» μορφών απόσπασης του πλεονάσματος. Το φαινόμενο δεν είναι βέβαια νέο. Το συναντάμε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία καθώς και σ' όλους τους κοινωνικούς σχηματισμούς υπό καθεστώς «ασιατικού

δεσποτισμού». Σε όλες αυτές τις χώρες, η άρχουσα τάξη είναι εξ' ορισμού συνδεδεμένη με τους φορείς της κρατικής εξουσίας που αντλούν τη δύναμή τους -και τη θέση τους- από τη βούληση του δεσπότη ή του μονάρχη ...

Πάνω σε αυτή τη βάση πρέπει νομίζω, να ερμηνευθεί η προσπάθεια των παραδοσιακών ηγετικών στρωμάτων να αποκτήσουν τον έλεγχο του κρατικού μηχανισμού. Ο έλεγχος αυτός τους εξασφάλιζε την προνομιακή δυνατότητα πρόσβασης στα κέντρα λήψεως αποφάσεων για τον επιμερισμό του υπερπροϊόντος. Πέρα από όλες τις άλλες δυνατότητες που ανοίγονταν, η ίδια η ιδιότητα του ανώτατου κρατικού λειτουργού ήταν και οικονομικά επίζηλη ...

Κ. Τσουκαλά, Το πρόβλημα της πολιτικής πελατείας, σσ. 82-84, 86, 89-91

## **ΠΗΓΗ 2**

Το ανεπίσημο σύστημα των προκρίτων, μολοντί στερήθηκε εξαιτίας του επίσημου συστήματος τα θεσμικά στηρίγματα, όπως ήταν οι αυτόνομες κοινότητες, ο «άτακτος» στρατός και η αυτόνομη εκκλησία, αναζήτησε και βρήκε στις καινοτομίες του επίσημου συστήματος νέους τρόπους, που όχι μόνο του επέτρεψαν να επιβιώσει αλλά και να ενισχυθεί. Οι παραδοσιακές ηγετικές ομάδες μπόρεσαν να χρησιμοποιήσουν προς όφελός τους τη νέα γραφειοκρατική μηχανή και, μετά το 1843, τον κοινοβουλευτισμό ως πηγές «προστασίας». Για να το επιτύχουν στηρίχθηκαν και στα πολιτικά κόμματα που είχαν σχηματισθεί στη διάρκεια του Αγώνα. Οι παραδοσιακές, δηλαδή, ηγετικές ομάδες στάθηκαν ικανές να εκμεταλλευθούν τις καινούργιες επίσημες δομές του πολιτεύματος για να εξυπηρετήσουν το σύστημα της «πελατείας».

Προστάτες και κύκλοι με συμφέροντα ειδικότερα και συγκεκριμένα κατόρθωσαν να εκμεταλλευθούν και να ενισχύσουν το σύστημα της «πελατείας» για να εμποδίσουν να καθιερωθεί ένα πολιτικό σύστημα ευρωπαϊκού τύπου, που το θεωρούσαν εχθρικό προς τα συμφέροντά τους. Στον τομέα των διοικητικών καινοτομιών προσπάθησαν με αυστηρά περιοριστικά μέτρα να παρεμποδίσουν την αποτελεσματικότητα και την αποδοτικότητα ατόμων που είχαν έρθει στην Ελλάδα από το εξωτερικό με την προοπτική να αναλάβουν πολιτικά λειτουργήματα. Στην κατηγορία αυτή συγκαταλέγονταν Βαυαροί και άλλοι ξένοι καθώς και ετερόχθονες Έλληνες. Εντούτοις ορισμένοι από αυτούς τους οπαδούς των παλαιών σχημάτων αποδέχθηκαν, ως ένα βαθμό, τις θεσμικές δυτικότερες καινοτομίες αντιπροσωπευτικής διακυβερνήσεως και μάλιστα υποχρέωσαν το βασιλιά, στα 1843, να τις εφαρμόσει.

Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι παραδοσιακοί αντίπαλοι της απολυταρχικής συγκεντρωτικής διακυβερνήσεως προσεταιρίστηκαν το δυτικό κοινοβουλευτισμό για να μειώσουν την ισχύ της κεντρικής εξουσίας. Έτσι μια δυτική ιδεολογία επιστρατευόταν για να μετριασθεί η εφαρμογή ενός δυτικού επίσης συστήματος διακυβερνήσεως. Συμμετέχοντας στην όλη πολιτική διαδικασία το σύστημα της «προστασίας» κατόρθωσε να διεισδύσει και στον κοινοβουλευτισμό.

Ι.Ε.Ε, τομ. ΙΓ', σ. 14



Να διερευνήσετε τα αίτια της προσπάθειας των προκρίτων να συγκεντρώσουν στα χέρια τους την εξουσία καλύπτοντας κυβερνητικές θέσεις.

### Εργασία για το σχολείο

#### ΠΗΓΗ

Κατά την τρίτη και τέταρτη κιάλας δεκαετία του προηγούμενου αιώνα οι ελληνικές εφημερίδες διέδιδαν την άποψη ότι τα κόμματα έβλαπταν το δημόσιο καλό και υπηρετούσαν μόνο τη θεσιθηρία. Η πολιτική διαμάχη, η αντιπαράθεση απόψεων μεταξύ πολιτικών ομάδων φαινόταν εδώ ως ένας απορριπτέος νεωτερισμός, η κομματική ιδιότητα ήταν η ετικέτα στην οποία αναγνώριζαν, λέει, τους εθνικώς αφερέγγυους. [...] Αυτή η έλλειψη κατανόησης για το ιστορικό νέο φαινόμενο του πολιτικού κόμματος δε χρειάζεται ασφαλώς να μας προκαλέσει έκπληξη, καθώς τα κόμματα περιφρονούνταν και σε άλλες χώρες στο κατώφλι της σύγχρονης εποχής. Διότι ήταν αδιανόητο για την παρωχημένη αντίληψη περί δημοσίου καλού το ότι μια πολιτική αλήθεια μπορεί να είναι μόνο μερική.

Gunnar Hering, *Die politischen Parteien in Griechenland 1821- 1836*  
Μόναχο 1992, σ.12 [Παράθεμα σχολικού βιβλίου]

#### ΠΗΓΗ 2

##### Θετικές πλευρές του ρόλου των κομμάτων

Τι είδους σημασία μπορεί κανείς να αποδώσει στα κόμματα; Στο ερώτημα αυτό αξίζει να αφιερώσουμε μερικά σύντομα τελικά σχόλια. Θα ασχοληθώ με μεμονωμένα άτομα, ομάδες, ελίτ, ξένες δυνάμεις, το έθνος και το κράτος. Χωρίς να θέλω να αγνοήσω τις δυσάρεστες πλευρές της συμπεριφοράς των κομμάτων, που είναι τόσο έκδηλες ώστε δεν χρειάζονται περαιτέρω σχόλια, θα αποπειραθώ εδώ να παραθέσω ορισμένες θετικότερες πλευρές του ρόλου τους.

Σε σχέση με το μεμονωμένο άτομο, ο ρόλος του κόμματος ως προστατευτικού μηχανισμού είναι εξαιρετικά σημαντικός. Βέβαια, οι φατρίες ή τα κόμματα συχνά προσπαθούσαν με απατηλά μέσα να στερήσουν την κυβέρνηση από τις νόμιμες απαιτήσεις της και ενθάρρυναν το άτομο να αποσείσει τις ευθύνες του πολίτη. Χρησίμευαν όμως και ως ασπίδα απέναντι στις συχνότατες αυθαίρετες πράξεις των αξιωματούχων. Σε μια περίοδο ανίσχυρης, ανίκανης και άδικης διακυβέρνησης (παρά τις αγαθές προθέσεις του βασιλιά), η προστασία που παρείχε το κόμμα στο άτομο θεωρούνταν αναμφίβολα μια κοινωνικά απαραίτητη λειτουργία.

Τα κόμματα πρόσφεραν ακόμη τα πολιτικά μέσα με τα οποία ορισμένες μερίδες των κοινωνικών ελίτ (οπληρχηγοί, προεστοί, Φαναριώτες, Κλήρος) εξακολουθούσαν να συναγωνίζονται μεταξύ τους και προσπαθούσαν να διατηρήσουν τις προνομιακές τους θέσεις, που επιδίωκε να τις καταπατήσει η βασιλεία. Την περίοδο της Επανάστασης τα κόμματα εξέφραζαν την άνοδο

νέων ανθρώπων -συνήθως οπλαρχηγών και Φαναριωτών- σε επιφανείς θέσεις.

.....  
Ο τρόπος με τον οποίο τα κόμματα και οι δυνάμεις εκμεταλλεύτηκαν το ένα το άλλο για εξυπηρέτηση αμοιβαίων συμφερόντων, που συχνά συγκρούονταν με το εθνικό συμφέρον, εξηγεί κατά μεγάλο μέρος την κακή φήμη των τριών κομμάτων τότε και αργότερα. Δεν υπάρχει τίποτα πολύ εποικοδομητικό τον τρόπο με τον οποίο οι δυνάμεις προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν τις ελληνικές πολιτικές διαφορές για να ασκήσουν πιέσεις προς το Στέμμα και για να εξουδετερώσουν η μια την άλλη. Πρέπει όμως να λάβει κανείς υπόψη ότι, αν δεν υπήρχαν τα κόμματα, οι δυνάμεις θα είχαν ίσως αναμιχθεί νωρίτερα και με μεγαλύτερη βιασιότητα και αμεσότητα από όση έδειξαν ακόμη και το 1843-44.

Ίσως το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό των κομμάτων είναι ότι στη συγκρότησή τους αγνόησαν τους ταξικούς διαχωρισμούς, τους τοπικούς δεσμούς και τους διαφορετικούς τρόπους ζωής. Η επίγνωση δυο στοιχείων κάνει κατανοητό αυτό το χαρακτηριστικό. Καταρχήν, ως προστατευτικοί μηχανισμοί που ασκούσαν ορισμένες κυβερνητικές λειτουργίες, τα κόμματα εξαρτιόνταν από πολλές δεξιότητες προκειμένου να αποκτήσουν κάποια αυτάρκεια. Δεύτερον, ανταποκρινόμενα στο μετεπαναστατικό εθνικό πλαίσιο της πολιτικής ζωής, τα κόμματα απέκτησαν εθνικές διαστάσεις, εφόσον ένα κόμμα που αντιπροσώπευε όλες τις περιοχές της Ελλάδας ήταν πιο αποτελεσματικό από ένα περιφερειακό κόμμα.

Το χαρακτηριστικό αυτό αποκαλύπτει την ιδιάζουσα λειτουργία και σημασία των κομμάτων κατά τη διάρκεια των έντεκα αυτών χρόνων, όταν το μεγαλύτερο πρόβλημα της χώρας ήταν η εθνική ενότητα και η συγχώνευση δισταμένων στοιχείων σε ένα ενοποιημένο έθνος-κράτος. Αναμφίβολα, τα κόμματα συνέβαλαν στην κατάρρευση του τοπικισμού, στην κάμψη των ταξικών συγκρούσεων και στη δημιουργία κάποιας εθνικής συνοχής. Βέβαια, οι δυνάμεις αυτές ήταν αρκετές ισχυρές ώστε να εξασθενίσουν την εσωτερική δομή των κομμάτων, παραμένει όμως γεγονός ότι άνδρες από διαφορετικά στρατόπεδα συχνά συνεργάζονταν μεταξύ τους μέσα στο ίδιο κόμμα και αγνοούσαν τις διαφορές τους απέναντι στους εξωτερικούς εχθρούς. Τα κόμματα σίγουρα προσέδωσαν διάρθρωση, έκφραση και ένταση στην αντιπολίτευση, αλλά το έκαναν με τρόπο που απαιτούσε τη συνεργασία ανάμεσα σε διαφορετικές περιοχές, τάξεις και νοοτροπίες. Και πιθανώς τα κόμματα έτειναν να καλύψουν το κενό και να μετριάσουν τη σύγχυση που είχε προκληθεί από την κατάρρευση προγενέστερων κοινοτικών οργανώσεων, όπως ήταν το χωριό, η περιφέρεια ή η εκκλησία.

Σε σχέση με το κράτος και τους θεσμούς του, τα κόμματα ήταν από πολλές απόψεις υπεύθυνα τόσο για την απολυταρχία όσο και για το συνταγματικό που ακολούθησε. Ενθάρρυναν έμμεσα την απολυταρχία, επειδή το Στέμμα τη θεωρούσε το μοναδικό σύστημα που μπορούσε αποτελεσματικά να αναχαιτίσει τα κόμματα και να διορθώνει την κατάσταση που πίστευε ότι αυτά είχαν δημιουργήσει. Ήταν υπεύθυνα με αμεσότερο τρόπο για το συνταγματισμό,

γιατί ενώθηκαν και πραγματοποιήσαν μια επανάσταση που επέβαλε το συνταγματισμό σε έναν απρόθυμο βασιλιά.

J. Petropoulos, *Πολιτική και Συγκρότηση κράτους*, σσ. 639-641

Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των παραθεμάτων και τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου, να συζητήσετε στην τάξη για τις θετικές και αρνητικές πλευρές του ρόλου των κομμάτων στην πολιτική ζωή της χώρας.

### Εργασία για το σχολείο

#### ΠΗΓΗ 1

*Αντίθετα με άλλες χώρες της Δ. Ευρώπης στην Ελλάδα τα πολιτικά κόμματα δεν σχηματίστηκαν σαν επιστεγάσματα κινήματων που άρχισαν από μικρές πρωτοβουλίες και στο επίπεδο της κοινωνίας πολιτών δηλαδή επαγγελματικές και συνδικαλιστικές οργανώσεις, συλλόγους κλπ., αλλά αντίθετα γίνανε οι φορείς του πολιτικού και πολιτιστικού μετασχηματισμού της κοινωνίας «από τα πάνω», η εισαγωγή ξένων ιδεολογικών προτύπων έγινε πάντοτε υπό το ένδυμα του «εκσυγχρονισμού» ...*

*Αυτό γίνεται διότι απλούστατα, το αρχικό ιδεολογικό περίβλημα των ελληνικών πολιτικών δυνάμεων σχηματίζεται έξω από την Ελλάδα, λόγω της αμορφίας της ελληνικής ιδιωτικής κοινωνίας, κι όταν εισάγεται απ' έξω εισάγεται πάντα, όπως όλα τα πράγματα που εισάγονται απ' έξω, με το ένδυμα του εκσυγχρονισμού.*

*Άλλο θέμα βέβαια, αν ο εκσυγχρονισμός είναι γνήσιος ή όχι, και άλλο θέμα επίσης ο τρόπος προσαρμογής του στην ελληνική πραγματικότητα.*

Δ. Δημητράκου, *Η ιδεολογία των κομμάτων στη σύγχρονη Ελλάδα*, σ. 231

#### ΠΗΓΗ 2

*Η έννοια του κόμματος όπως την συλλαμβάνουμε σήμερα διαμορφώθηκε ουσιαστικά από τα ανερχόμενα αστικά στρώματα, είναι με τη σημερινή έννοια του όρου αστική πολιτική σύλληψη κι αυτό είναι κάτι που συχνά ξεχνάμε.*

*Είναι επομένως πολύ σημαντικό να αναλύσει κανείς την έννοια του κόμματος όπως διαμορφώνεται από τα αστικά στρώματα, δεδομένου ότι οι αστοί αντιπαραθέτουν το κόμμα σ' όλες εκείνες τις οργανικές ενότητες, οι οποίες είχαν διαμορφωθεί στο Μεσαίωνα. Και την αντιπαραθέτουν, γιατί στην πορεία της αστικής καπιταλιστικής ανέλιξης και ολοκλήρωσης όλες οι προϋφιστάμενες οργανικές εννοποιήσεις, όλα τα οργανικά κοινωνικά μορφώματα (συντεχνίες κλπ.), που είχαν διαμορφωθεί σε διαδικασίες αιώνων αποτελούν εμπόδια, τα οποία πρέπει να παραμεριστούν και ουσιαστικά συντρίβονται από τις ανερχόμενες δυνάμεις του καπιταλισμού. Οι δυνάμεις αυτές δεν βλέπουν παρά τον πολίτη - άτομο απέναντι στη συνολική κοινωνία, που συλλαμβάνεται θεωρητικά και αφηρημένα. Η διάλυση όμως αυτή των προϋφιστάμενων*

οργανικών ενοτήτων δημιουργεί ένα τεράστιο πρόβλημα για τα αστικά στρώματα κι' αυτό διότι τα αστικά στρώματα συλλαμβάνουν την κοινωνία σαν μια πραγματικότητα διαμετρικά αντίθετη προς το Κράτος. Η αντίθεση κοινωνίας και κράτους είναι βασική θεωρητική σύλληψη των ανερχομένων αστικών στρωμάτων. Πώς όμως μια κοινωνία κονιορτοποιημένη και εξατομικευμένη, που συγκροτείται από πολίτες - μόρια μιας άμορφης μάζας μπορεί να αποκτήσει άρθρωση και λειτουργικότητα; Για να μπορέσει να λειτουργήσει η κοινωνία πρέπει να υπάρξουν ορισμένες άλλου τύπου μορφοποιήσεις. Όχι βέβαια οι μεσαιωνικές οργανικές κοινότητες-ενότητες, όχι οι συντεχνίες, αλλά σχηματισμοί του τύπου των αστικών κομμάτων ...

Τα αστικά στρώματα όμως δεν παραμένουν πιστά μέχρι τέλους στο αίτημα της αυτοκυβέρνησης της κοινωνίας ούτε και στον αρχικό αντικρατισμό τους. Και δεν παραμένουν πιστά από τη στιγμή που διαπιστώνουν την ύπαρξη αντίπαλων κοινωνικών δυνάμεων από τα κάτω.

Τα αστικά κόμματα στην πρώτη φάση του 19ου αιώνα είναι κλειστά αριστοκρατικά κόμματα πατρικίων, που ουσιαστικά όλα υπηρετούν συμφέροντα μερίδων της ίδιας τάξης, της αστικής τάξης. Γι' αυτό το λόγο και το κοινοβούλιο, στη φάση αυτή μπορεί να εμφανίζεται σαν μια ενότητα απέναντι στο Κράτος, το οποίο εξακολουθεί από πολλές απόψεις να αντιμετωπίζεται από τους αστούς με επιφύλαξη, όχι όμως πια σαν απλός «νυκτοφύλακας», αλλά και σαν υπηρέτης και προστάτης της αστικής κοινωνίας, «χωροφύλακας».

B. Φίλια, Το πρόβλημα της οργάνωσης των κομμάτων στην Ελλάδα, σσ. 245-246

### ΠΗΓΗ 3

Πριν εξηγήσουμε τι είναι ιδεολογία - και μάλιστα η κυρίαρχη ιδεολογία μέσα σ' ένα κοινωνικό σύνολο και πως συσχετίζεται με τα πολιτικά κόμματα σαν φορείς αυτής της ιδεολογίας ή άλλων ιδεολογιών πρέπει να εξετάσουμε τον ίδιο ρόλο των πολιτικών κομμάτων μέσα στην αστική, «πλουραλιστική» κοινωνία.

Τα πολιτικά κόμματα αντιπροσωπεύουν κοινωνικές δυνάμεις, τάξεις, στρώματα, συμφέροντα, κλπ. Οι κοινωνικές αυτές δυνάμεις στο σύνολό τους απαρτίζουν αυτό που ονομάζεται κοινωνία πολιτών ή ιδιωτική κοινωνία. Εκεί παίρνονται οι κύριες πολιτικές αποφάσεις, δηλαδή στο κρατικό επίπεδο, γι' αυτό και η εξουσία που τις παίρνει λέγεται και πολιτική κοινωνία σε αντιδιαστολή με την κοινωνία πολιτών, ή ιδιωτική κοινωνία. Στο βαθμό λοιπόν που οι κοινωνικές δυνάμεις αποβλέπουν όχι μόνο στο να επηρεάσουν την πολιτική κοινωνία αλλά και να αντιπροσωπευθούν απ' ευθείας στους κόλπους της, διοχετεύουν την πολιτική τους θέληση μέσα από τα κόμματα, δηλαδή τα κανάλια μέσ' από τα οποία οι κοινωνικές δυνάμεις μεταφράζονται σε πολιτικές. Τα κόμματα μ' άλλα λόγια είναι πολιτικές δυνάμεις, δηλαδή κοινωνικές δυνάμεις που εκφράζονται πολιτικά (δηλαδή αναγκαστικά με κέντρο αναφοράς την πολιτική κοινωνία ή κράτος). Σχετικά ομοιογενείς κοινωνικές δυνάμεις βρίσκουν την αντιστοιχία τους σε ωρισμένες πολιτικές δυνάμεις που τις εκφράζουν.

Αν δούμε την κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα κάτω από αυτό το φως, θα παρατηρήσουμε ότι η ιδεολογία έχει σαν ρόλο να εκφράζει τον τρόπο με τον

*οποίων οι κοινωνικές δυνάμεις, μέσα από τις πολιτικές δυνάμεις που τις εκπροσωπούν, βιώνουν τη σχέση τους με την επικρατούσα τάξη πραγμάτων.*

*Δημ. Δημητράκος, Η ιδεολογία των κομμάτων στη σύγχρονη Ελλάδα, σ. 221*

Λαμβάνοντας υπόψη σας το κείμενο του βιβλίου σας, το περιεχόμενο των πηγών και του παραθέματος 8 του βιβλίου σας:

- α) Να αναλύσετε το περιεχόμενο της φράσης της πηγής 1 «τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα δεν σχηματίστηκαν σαν επιστεγάσματα κινημάτων ... η εισαγωγή ξένων ιδεολογικών προτύπων έγινε υπό το ένδυμα του εκσυγχρονισμού».
- β) Να αναφέρετε τους παράγοντες που επέδρασαν στη διαμόρφωση και στο περιεχόμενο των πολιτικών κομμάτων κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα.
- γ) Να διερευνήσετε τις σχέσεις των αστικών στρωμάτων και του κράτους (π.χ. όπως εκφράζεται από τον τρικουπισμό).
- δ) Να αιτιολογήσετε τη σχέση της ιδεολογίας με τα κόμματα αρχών και όχι τα προσωποπαγή.

## Εργασία για το σχολείο

### ΠΗΓΗ 1

#### α) ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1844

Περί συντάξεως της Πολιτείας

**Άρθρον 15.** Η νομοθετική εξουσία ενεργείται συνάμα υπό του Βασιλέως, της Βουλής και της Γερουσίας.

**Άρθρον 16.** Το δικαίωμα της προτάσεως των Νόμων ανήκει εις τε τον Βασιλέα, την Βουλήν και την Γερουσίαν. Πας νόμος, αφορών τους ετησίους προϋπολογισμούς, τα έσοδα ή τα έξοδα του Κράτους, διάθεσιν εθνικής περιουσίας, τον ετήσιον προσδιορισμόν της Στρατιωτικής και Ναυτικής δυνάμεως και την στρατολογίαν και την Ναυτολογίαν, εισάγεται πρώτον εις την Βουλήν και ψηφίζεται παρ' αυτής.

**Άρθρον 17.** Ουδεμία πρότασις, αφορώσα αύξησιν των εξόδων του προϋπολογισμού δια μισθοδοσίαν ή σύνταξιν, ή εν γένει δι' όφελος προσώπου, πηγάζει εκ της Βουλής, ή της Γερουσίας.

**Άρθρον 18.** Εάν πρότασις Νόμου απορριφθή υπό μιας των τριών νομοθετικών δυνάμεων, δεν παρουσιάζεται εκ νέου εις την αυτήν βουλευτικήν σύνοδον.

**Άρθρον 19.** Η επίσημος ερμηνεία των Νόμων ανήκει εις την νομοθετικήν εξουσίαν.

**Άρθρον 20.** Η εκτελεστική εξουσία ανήκει εις τον Βασιλέα, ενεργείται δε δια των παρ' αυτού διοριζομένων υπευθύνων Υπουργών.

**Άρθρον 21.** Η δικαστική εξουσία ενεργείται δια των δικαστηρίων, αι δε δικαστικά αποφάσεις εκτελούνται εν ονόματι του Βασιλέως.

Περί του Βασιλέως

**Άρθρον 22.** Το πρόσωπον του Βασιλέως είναι ιερόν και απαραβίαστον, οι δε Υπουργοί αυτού είναι υπεύθυνοι.

Περί της Γερουσίας

- Άρθρον 69.** Η Γερουσία είναι μέρος αναπόσπαστον της νομοθετικής εξουσίας.
- Άρθρον 70.** Ο Βασιλεύς διορίζει τους Γερουσιαστές ισόβιως.  
Τα Διατάγματα του διορισμού των προσυπογράφονται παρά του Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου.  
Περί δικαστικής εξουσίας
- Άρθρον 86.** Η δικαιοσύνη πηγάζει από του βασιλέως, ενεργείται δε δια δικαστικών, υπ' αυτού διοριζομένων.

## β) ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1864

- Περί του δημοσίου βίου των Ελλήνων
- Άρθρον 10.** Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα του συνέχεσθαι ησύχως και αόπλως: μόνον εις τας δημοσίας συναθροίσεις δύναται να παρίσταται η Αστυνομία. Αι εν υπαίθρω συναθροίσεις δύναται να απαγορευθώσιν, αν ως εκ τούτων επίκηται κίνδυνος εις την δημοσίαν ασφάλειαν.

- Περί συντάξεως της Πολιτείας
- Άρθρον 21.** Άπασαι αι εξουσίαι πηγάζουσιν εκ του Έθνους, ενεργούνται δε καθ' ον τρόπον ορίζει το Σύνταγμα.
- Άρθρον 22.** Η νομοθετική εξουσία ενεργείται υπό του Βασιλέως και της Βουλής.
- Άρθρον 23.** Το δικαίωμα της προτάσεως των νόμων ανήκει εις την Βουλήν και τον Βασιλέα, όστις ενασκεί τούτο διά των υπουργών.
- Άρθρον 24.** Ουδεμία πρότασις, αφορώσα αύξησιν των εξόδων του προϋπολογισμού δια μισθοδοσίαν ή σύνταξιν, ή εν γένει δι' όφελος προσώπου, πηγάζει εκ της Βουλής.
- Άρθρον 25.** Εάν πρότασις νόμου απορριφθή υπό μιας των δύο νομοθετικών εξουσιών, δεν εισάγεται εκ νέου εις την αυτήν βουλευτικήν Σύνοδον.
- Άρθρον 26.** Η αυθεντική ερμηνεία των νόμων ανήκει εις την νομοθετικήν εξουσίαν.
- Άρθρον 27.** Η εκτελεστική εξουσία ανήκει εις τον Βασιλέα, ενεργείται δε δια των παρ' αυτού διοριζομένων υπευθύνων υπουργών.
- Άρθρον 28.** Η δικαστική εξουσία ενεργείται δια των δικαστηρίων, αι δε δικαστικά αποφάσεις εκτελούνται εν ονόματι του Βασιλέως.

- Περί του Βασιλέως
- Άρθρον 29.** Το πρόσωπον του Βασιλέως είναι ανεύθυνον και απαραβίαστον, οι δε Υπουργοί αυτού είναι υπεύθυνοι.
- Άρθρον 44.** Ο Βασιλεύς δεν έχει άλλας εξουσίας, ειμή όσας τω απονέμουσι ρηώς το Σύνταγμα και οι συνάδοντες προς αυτό ιδιαίτεροι Νόμοι.

- Περί δικαστικής εξουσίας
- Άρθρον 87.** Η δικαιοσύνη απονέμεται υπό δικαστών διοριζομένων υπό του Βασιλέως κατά τον Νόμον.

## ΠΗΓΗ 2

- α) Στην Ελλάδα, είναι αναμφισβήτητα δυσδιάκριτες οι δύο φάσεις που χαρακτηρίζουν τα περισσότερα ευρωπαϊκά Συντάγματα: η φιλελεύθερη και η δημοκρατική. Ωστόσο, οι φάσεις αυτές είναι υπαρκτές, παρά τις διαφορετικές κοινωνικοπολιτικές αντιστοιχίσεις τους.  
Στην πρώτη φάση, την φιλελεύθερη, αντιστοιχεί κατά βάση το Σύνταγμα του 1844, το οποίο, αντιγράφοντας τα ευρωπαϊκά Συντάγματα της παλι-

νόρθωσης και του «συντηρητικού φιλελευθερισμού», δίνει περισσότερη έμφαση σε εκείνα ακριβώς τα στοιχεία που συγκροτούσαν τον σκληρό πυρήνα του: εθνικό κράτος, μοναρχική αρχή, διάκριση λειτουργιών, προστασία των ατομικών μόνο δικαιωμάτων. Παράλληλα, είναι το Σύνταγμα προς το οποίο ταιριάζει πράγματι σε μεγάλο βαθμό η προβληματική των «επείσρακτων θεσμών». Η πολιτική ιδεολογία που το διαπνέει είναι φορτισμένη με τις συνταγματικές επιλογές της αστικής τάξης των δυτικοευρωπαϊκών χωρών, που οργάνωνε την θεσμοποίηση της κοινωνικοοικονομικής της επιβολής. Ο στεγανός διαχωρισμός κράτους-κοινωνίας και η καθιέρωση ενός «κράτους νυκτοφύλακα», που θα απείχε από την ανάμιξη στην οικονομική ζωή (στα πλαίσια της αρχής *laissez faire laissez passer, le monde va de lui-même*) και παράλληλα θα διασφάλιζε πολιτικά την ταξική κυριαρχία των αστών, ήταν χωρίς αντικείμενο σε μία χώρα όπου οι κοινωνικές αντιθέσεις ήταν αμβλυμένες, η ιδιωτική κοινωνία εμβρυώδης και τα πάντα αναμένονταν από το κράτος. Με το Σύνταγμα λοιπόν του 1844 δεν οργανώθηκε ένα κράτος που να αποτελεί «μορφή» της συγκεκριμένης κοινωνίας, αλλά ένα κράτος που η διαμόρφωσή του απηχούσε τις κοινωνικοπολιτικές αντιθέσεις των προηγμένων ευρωπαϊκών χωρών ...

- β) Στη δεύτερη φάση, την δημοκρατική, αντιστοιχεί κατά βάση το Σύνταγμα του 1864. Το Σύνταγμα αυτό, παρ' όλο που εμφανίζεται ως συνέχεια του Συντάγματος του 1844, παρουσιάζει μία σημαντικότερη διαφορά, η οποία έγκειται κυρίως στην καθιέρωση της δημοκρατικής αρχής, δεν εξαντλείται όμως σε αυτήν. Η Β' Εθνική Συνέλευση, αντιπροσωπεύοντας τα δυναμικότερα στοιχεία της πολιτικής και κοινωνικής ζωής –τόσο του ελληνικού χώρου όσο και της διασποράς- και ηγεμονευόμενη από μία πολιτικοϊδεολογική τάση «προοδευτική» και «δημοκρατική», συνέταξε το πολίτευμα με βασικό κριτήριο της κοινωνικές και εθνικές ιδιαιτερότητες και προτεραιότητες. Το αν προέκυψαν δημοκρατικοί θεσμοί δεν ήταν, βέβαια, μηχανιστική αντανάκλαση αυτής της επιλογής. Μία τριακονταετία αυταρχικής ή ημιαυταρχικής διακυβέρνησης είχε δημιουργήσει ισχυρά δημοκρατικά ανακλαστικά, ενώ μία νέα γενιά πολιτικών, με ριζοσπαστικούς πολιτικούς στόχους, εισερχόταν ορμητικά στο προσκήνιο, εκφράζοντας και την δυναμική των κοινωνικών ανακατατάξεων που κυοφορούσαν στην αρχή της δεκαετίας του 1860. «Από των χειρών των κοτζαμπάσηδων, των φαναριωτών και των Βαυαρών η εξουσία σύμπασα περιήλθεν εις άνδρας εξερχόμενους εκ των σπλάχνων του κυριάρχου λαού και ο τόπος κυβερνάται πλέον δια του τόπου», έγραφε χαρακτηριστικά ο Ν. Δραγούμης, επισημαίνοντας επιγραμματικά την αλλαγή φρουράς που σηματοδότησε η επανάσταση του 1862.

Το Σύνταγμα λοιπόν του 1864 χαρακτηρίζεται όχι μόνον από τη δημοκρατική υφή του, αλλά, σε μεγάλο βαθμό, και από αυτόνομη ιδεολογικο-πολιτική θεμελίωση. Η λογική της άκριτης μεταφύτευσης ξένων θεσμών είχε πλέον παρέλθει. Δυο δεκαετίες λειτουργίας του πολιτεύματος, που

εγκαθιδρύθηκε με το Σύνταγμα του 1844, ήταν αρκετές για να αναδειχθούν οι βασικές ασυμπτωτικές «επίσρακτων θεσμών» και εγχώριων δομών». Έτσι, οι δημοκρατικοί θεσμοί που στοιχειοθετούν την επικράτηση της δημοκρατικής αρχής συνιστούν παράλληλα και την αναπροσαρμογή της θεσμικής οργάνωσης του κράτους στα δεδομένα μιας κοινωνίας, της οποίας τον ορίζοντα δεν σκίαζαν ούτε έντονες και αζεδιάλυτες ταξικές αντιθέσεις ούτε οξείες πολιτικές και ιδεολογικές αντιπαραθέσεις. Αλλά και η συγκεντρωτική δομή του κράτους, καθώς και η διατήρηση της κληρονομικής βασιλείας, πέρα από τους αυτόνομους ιστορικούς και ιδεολογικούς καθορισμούς τους, εξυπηρετούσαν παρόμοιες κατά βάση επιδιώξεις: οι κοινωνικές ιδιαιτερότητες επέβαλλαν την θεσμική οργάνωση του κράτους κατά τρόπο ώστε αυτό να μπορεί να ανταποκριθεί στον ρόλο του μοχλού της οικονομικής ανάπτυξης. Οι εθνικές προτεραιότητες υπαγόρευαν προσεκτικούς και ρεαλιστικούς χειρισμούς ανάμεσα στις συμπληγάδες της ξένης διπλωματίας και των διεθνών συσχετισμών.

Γ. Χ. Σωτηρέλη, *Σύνταγμα και Εκλογές στην Ελλάδα 1864-1909. Ιδεολογία και πράξη της καθολικής ψηφοφορίας*, εκδ. Θεμέλιο, 1991, σσ. 430-432

Αφού μελετήσετε τις πηγές, να συζητήσετε την άποψη: «Το Σύνταγμα του 1864, παρ' όλο που εμφανίζεται ως συνέχεια του Συντάγματος του 1844, παρουσιάζει μια σημαντικότερη διαφορά, η οποία έγκειται κυρίως στην καθιέρωση της δημοκρατικής αρχής» (Γ. Χ. Σωτηρέλη, *Σύνταγμα και Εκλογές στην Ελλάδα ...*, σ. 431).

## Εργασία για το σχολείο

### ΠΗΓΗ 1

Η διαφανόμενη πρόθεση της Επιτροπής να παρακάμψει το θέμα της καθολικής ψηφοφορίας προκάλεσε αντιδράσεις στην Β' Εθνική Συνέλευση. (σημ: η Β' Εθνική Συνέλευση ήταν απόρροια της μεταπολίτευσης του 1862). Έτσι, και με αφορμή την διευκρίνιση που έκανε ο υπουργός των Εσωτερικών Αλ. Κουμουνδούρος ότι ο εκλογικός νόμος που θα ψήφιζε η Συνέλευση θα ήταν μεταβλητός, ο Α. Διαμαντόπουλος, πληρεξούσιος της ελληνικής παροικίας της Ιερουσαλήμ, κατέθεσε τροπολογία στο άρθρο του Σχεδίου, με την οποία καθιερωνόταν ρητά η καθολική ψηφοφορία: «Η Βουλή σύγκειται εκ βουλευτών εκλεγομένων αμέσως και δια μυστικής και καθολικής ψηφοφορίας». Η τροπολογία αυτή αποτέλεσε και το έναυσμα της συζήτησης.

Στην αγόρευσή του ο Α. Διαμαντόπουλος, αφού επέκρινε την διάταξη του «Σχεδίου Συντάγματος» ως «αόριστον», από την οποία «τεκμαίρεται ότι η Συνέλευσις δεν έχει πεποιθήσεις ή ότι δεν υπάρχουν αρχαί αι οποία να διέπουν την ύλην ταύτην», υπογράμμισε τα εξής:



«Το ζήτημα, κύριοι, το οποίον πρέπει να λύσωμεν, είναι το ακόλουθον· η άμεσος εκλογή και η καθολική ψηφοφορία είναι αρχή ή όχι; Εάν είναι αρχή πρέπει να εξασφαλισθή δια του Συντάγματος. Φρονώ ότι είναι η υπερτάτη πασών των αρχών, ότι είναι το μητρώον του συνταγματικού πολιτεύματος [...] Θέτοντες εις αμφιβολίαν το δικαίωμα της άμεσου εκλογής και της καθολικής ψηφοφορίας, θέτομεν εις αμφιβολίαν αυτήν την τάξιν, αφήνομεν ανοικτόν το στάδιον των επαναστάσεων...».

.....  
Ειδικότερα ο Σπ. Αντωνόπουλος στην Β΄ Εθνική Συνέλευση υποστήριξε ότι «η αρχή της καθολικής ψηφοφορίας είναι συνάδουσα με τα ήθη του έθνους μας», επισημαίνοντας τις θεσμικές και ιδεολογικές ρίζες της ισοπολιτείας:

«Η ελληνική κοινωνία ανεγνώρισε πάντοτε και αναγνωρίζει την ικανότητα εις πάντας τους πολίτας [...] απέκρουσε πάντοτε την αριστοκρατίαν, δεν εθεώρησε την ικανότητα, την νοημοσύνην εις μόνον τον πλούτον ή και εις πλεονεκτήματα της τύχης...».

Αποκάλυψε την ταξική υφή της περιορισμένης ψήφου, υπογραμμίζοντας με έμφαση:

«Πάντοτε οι πλουσιώτεροι συνήλθον και απεφάσισαν υπέρ εαυτών, αποκλείσαντες τους λοιπούς από την σύσκεψιν περι των κοινών πραγμάτων. Πάντοτε οι πλούσιοι, φροντίζοντες υπέρ εαυτών και θέλοντες να διατηρήσωσιν εις εαυτούς υπεροχήν τινά επί των λοιπών, απεστέρησαν το πλείστον μέρος των πολιτών από την ανάμιξιν των εις τα της πολιτείας δια της ψηφοφορίας επί της εκλογής των αντιπροσώπων των δήμων ή των επαρχιών».

Κατέδειξε παράλληλα τον ολιγαρχικό χαρακτήρα της περιορισμένης ψήφου, αλλά και της κρατικής εξουσίας που απορρέει από αυτήν:

«Η αρχή η εναντία, κύριοι, (της περιορισμένης ψήφου) είναι καταστρεπτική δια τας κοινωνίας, είναι οπισθοδρομική, τείνουσα εις την ευημερίαν μεν των ολίγων, των εχόντων ψήφον εις τας εκλογάς, τουτέστιν των προνομιούχων, εις την δυστυχίαν δε των πολλών, θεωρουμένων ως παριών [...] Αποκλείουσα από των εκλογών την πολυαριθμοτέραν τάξιν, αποκαθιστά την τάξιν αυτήν δούλην αιωνίως ταπεινήν, αναμένουσαν τα πάντα από της εξουσίας και μη φροντίζουσαν ποτέ περί των πραγμάτων της πολιτείας, υπέρ ης οφείλει τις κατά καθήκον και ως εκ του κοινού συμφέροντος να μεριμνά σπουδαίως· διότι η αδιαφορία και η ακηδία των πολιτών φέρει εις Συνταγματικήν κωμωδίαν, τουτέστιν εις Μοναρχίαν απόλυτον υπό την μορφήν συνταγματικής πολιτείας...».

Επέμεινε ιδιαίτερα στον εγγυητικό χαρακτήρα της συνταγματικής καθιέρωσης της καθολικής ψηφοφορίας, επισημαίνοντας με διορατικότητα όχι μόνο την ανάγκη της κατοχύρωσης του θεσμού απέναντι σε μελλοντικές επιβουλές, αλλά τον ρόλο του ως εγγύησης για την τήρηση του Συντάγματος.

«Αν, κύριοι, παραλείψητε να εγγράψητε εν των πολιτεύματι την αρχήν της καθολικής ψηφοφορίας, εάν αφήσητε αυτό το σημαντικώτερον δικαίωμα του πολίτου μετέωρον [...] τα πολιτικά δικαιώματά σας δεν υπάρχουσι εξησφαλισμένα, αλλ' εις διάκρισιν άλλων [...] αι ελευθερίαι σας δύνανται να καταστωθώσιν προβληματικά [...] δεν θέλετε έχει ελευθερίας εδραίας, δεν θέλετε ίδει ακριβώς εφηρμοσμένας τας ψηφισθείσας διατάξεις του Συντάγματος [...] Ένεκα τούτου οφείλετε να προνοήσητε περι του μέλλοντος [...] Ένεκα τούτου ζητώ τη υπέρ της καθολικής ψηφοφορίας εγγύησιν εν των πολιτεύματι...».

Ανέδειξε με αξιοπρόσεκτη δημοκρατική ευαισθησία τον νομιμοποιητικό ρόλο της καθολικής ψηφοφορίας:

«Αντιπροσωπεία καλή είναι αναντιρρήτως, κύριοι, εκείνη ήτις εκφράζει τας θελήσεις εκείνων οίτινες καλούνται υπό του Συντάγματος να λάβωσι μέρος εις την πολιτείαν [...] δεν δύνασθε να θεωρήτε αντιπροσώπους της εθνικής θελήσεως εκείνους οίτινες εξελέχθησαν υπό ολίγων πορνομιούχων, ούτε αι πράξεις των τοιούτων αντιπροσώπων δύνανται να έχωσιν επιρροήν επί της εθνικής ολομελείας. Είναι σεβασταί αι αποφάσεις ενός σώματος, όταν αντιπροσωπεύη δια της καθολικής εκλογής την γνώμην της πλειοψηφίας των πολιτών του Κράτους. Υπό τοιαύτην έποψιν εθεώρησα και θεωρώ το δικαίωμα της καθολικής ψηφοφορίας...».

Συνέλαβε, τέλος, στις βαθύτερες διαστάσεις του, τον παιδαγωγικό ρόλο του θεσμού, αποβλέποντας στην ουσιαστική πολιτικοποίηση αλλά και στον εκδημοκρατισμό της ελληνικής κοινωνίας:

«Η καθολική ψηφοφορία ως αναλλοίωτος αρχή [...] θέλει διδάξει την κοινωνίαν περί των δικαιωμάτων και καθηκόντων της προς την πολιτείαν. Ο πολίτης, λαμβάνων μέρος εις την επιλογήν των αντιπροσώπων, εισέρχεται εις το σχολείον της πολιτικής, συσκέπτεται, συζητεί, διδάσκεται, βελτιούται εις τας ιδέας του και γίνεται των όντι χρηστός και άξιος πολίτης».

Γ. Χ. Σωτηρέλη, *Σύνταγμα και Εκλογές στην Ελλάδα...*, σσ. 46-51

Αφού μελετήσετε το παράθεμα, να συζητήσετε στην τάξη για τη σημασία της αρχής της καθολικής ψηφοφορίας ως μηχανισμού συμμετοχής στην πολιτική ζωή («το μητρώον του συνταγματικού πολιτεύματος»).

## Εργασία για το σχολείο

### ΠΗΓΗ 1

Η αρχή της «δεδηλωμένης» θα κυριαρχήσει σαν πολιτικός θεσμός, σ' ολόκληρο τον πολιτικό βίο του Χαρίλαου Τρικούπη και θα συνδεθεί ιστορικά με τον δικομματισμό: την ύπαρξη, δηλαδή, δυο κυρίαρχων πολιτικών κομμάτων με εναλλαγές στην εξουσία. Στη φάση αυτή (1885-1895) ο «τρικουπισμός» θ' αποτελέσει τη συνέχεια της παράδοσης του κόμματος του Μαυροκορδάτου και του κόμματος του Μαυροκορδάτου και του Βούλγαρη (με φιλοβρετανικό προσανατολισμό) σε αντιπαράθεση με τον «δηλιγιαννισμό» που προερχόταν από την πολιτική παράδοση του Κωλέττη και του Κουμουνδούρου (με ρωσσογαλλικό, κατά κανόνα, προσανατολισμό)<sup>23</sup>.

Αξίζει, ωστόσο, να επιμείνουμε στα πολιτικά οράματα του Τρικούπη, που πέρα από την πεποίθηση του ότι η λαϊκή αντιπροσωπεία όφειλε να διαδραματίζει το ρόλο του μετασχηματιστή των κομμάτων σε δύο κυρίαρχες παρατάξεις, απέβλεψε, παράλληλα, στην αποδυνάμωση του «πελαταιακού συστήματος»

<sup>23</sup> Ο «τρικουπισμός», που εξέφραζε την οπτική του «ιδιωτικού αστισμού», θα βρεθεί αντιμέτωπος με τον «δηλιγιαννισμό», φορέα του «γραφειοκρατικού αστισμού», βλ. Κ. Βεργόπουλου, *Κράτος και οικονομική πολιτική στον 19<sup>ο</sup> αιώνα*, σ. 28 επ.

που είχε παγιωθεί, ώστε ν' αποσυνδεθεί ο κρατικός μηχανισμός από τους πολιτικούς του προστάτες και ν' αποδιάρθρωθούν οι φατρίες που δομούσαν ανάμεσα στους υπάλληλους και τους βουλευτές<sup>24</sup>.

Ο Τρικούπης, παρ' όλο αυτά, υπήρξε κι αυτός θιασώτης της ξένης προστασίας κι εξάρτησης, του υποτελειακού δηλαδή καθεστώτος που είχε επιβληθεί από τις «προστάτιδες» Δυνάμεις, ταυτιζόμενος συχνά με τις απόψεις και επιλογές του Γεωργίου Α'. Οι απογοητεύσεις από τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου και το Συνέδριο του Βερολίνου θα στρέψουν, με την ελπίδα μιας «καλύτερης αντιμετώπισης», το στέμμα προς την Αυστροουγγαρία. Οι «στενότερες σχέσεις» που επιδίωξε ο βασιλιάς δεν θ' αφήσουν ασυγκίνητο τον (αγγλόφιλο ωστόσο) Τρικούπη, που σε απόρρητη συνάντηση του με τους Αυστριακούς αξιωματούχους θα δηλώσει αποκάλυπτα ότι σαν μικρή χώρα η Ελλάδα δεν θα μπορούσε ποτέ να αξιώσει την άσκηση μιας ανεξάρτητης εθνικής πολιτικής. Οι πιο πάνω θέσεις του έντιμου πολιτικού άντρα δεν διέφεραν, στην ουσία, από την πάγια σχεδόν πολιτική των δυνάμεων της ολιγαρχίας στο ζήτημα της εξασφάλισης μόνιμης για τη χώρα «προστασίας»...

Σύμφωνα με τις απόψεις του Αρ. Μάνεση (Συνταγματικόν Δίκαιον, τόμ. Α') η αρχή της δεδηλωμένης εφαρμόστηκε κατά το ένα μόνο σκέλος της: Η εμπιστοσύνη της Βουλής ήταν το αναγκαίο αλλά όχι και έπαρκές προσόν για την παραμονή μιας κυβέρνησης στην εξουσία, ενώ για το διορισμό της δεν ήταν καν το αναγκαίο προσόν πάντοτε. Η περιστολή της εφαρμογής της «δεδηλωμένης» είχε σα συνέπεια να επαναληφθούν οι επεμβάσεις του στέμματος στη διακυβέρνηση του τόπου, με επακόλουθο την παύση κυβερνήσεων μολοντί απολάμβαναν της εμπιστοσύνης της Βουλής<sup>25</sup>.

Και στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, όπως προκύπτει, η διαχείριση της εξουσίας τελούσε υπό τον έλεγχο μιας αυτόνομης -όχι απαραίτητα αντίθετης στα κυρίαρχα οικονομικά συμφέροντα- πολιτικής ολιγαρχίας όπου ο θρόνος κατείχε δεσπτόζουσα θέση (χωρίς να την αντλεί φυσικά από κοινωνικές δυνάμεις ή ιστορικές ρίζες), συνιστώντας θεσμό, που είχαν καλλιεργήσει οι πολιτικές ιδιαιτερότητες στο ελληνικό κράτος, προορισμένο να συνθέτει τον κρικό των φυγόκεντρων τάσεων που ενυπήρχαν στο συνασπισμό της εξουσίας σε συνδυασμό προς το πλέγμα της ξένης εξάρτησης. Αναμφίβολα, οι πολιτικές πρωτοβουλίες του θρόνου στην Ελλάδα, στόχευαν (με την καλλιέργεια της διχόνοιας ανάμεσα στα κόμματα και τους εκβιασμούς της εντολής για την πρωθυπουργία) στη διατήρηση κι ενίσχυση της δύναμης του αλλά και στη διευκόλυνση, παράλληλα, της συμμετοχής δυνάμεων ξένων προς την ελληνική κοινωνία στο παιχνίδι της εξουσίας υπό την πατρωνεία του ίδιου του βασιλιά<sup>26</sup>.

<sup>24</sup> Βλ. Κ. Τσουκαλά, *Το πρόβλημα της πολιτικής πελατείας στην Ελλάδα του 19<sup>ου</sup> αιώνα (Κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα)*, σ. 105.

<sup>25</sup> Το κοινοβουλευτικό σύστημα, στο μέτρο που εφαρμόστηκε, θεωρήθηκε ως απλή «πρακτική» ή «συνθήκη του πολιτεύματος» χωρίς νομικό χαρακτήρα και νομικές κυρώσεις μέχρι τη ρητή καθιέρωσή του από τα Σύνταγμα του 1927. Δεν πρέπει πάντως να λησμονούμε πως το σύστημα αυτό (αντίθετα απ' ό τι στη Μεγάλη Βρετανία) είχε μεταφτευθεί στην Ελλάδα χωρίς να υπάρχουν οι απαραίτητες κοινωνικοπολιτικές προϋποθέσεις, βλ. και Γ. Αναστασιάδη στον συλλογικό τόμο *Ελλάδα, Ιστορία και πολιτισμός*, (1982) τόμ. 7, σ. 158 επ.

<sup>26</sup> Βλ. Γ. Δεριπλή, *Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση 1880-1909*, (1977), σ. 154. Κατά βάση η εξωτερική πολιτική, τα δημόσια οικονομικά και οι προμήθειες πολεμικού υλικού

Σε μια συνέντευξη που δημοσιεύτηκε, τον Απρίλιο του 1896, στην εφημερίδα «Ακρόπολι», ο Γεώργιος Α΄ χαρακτηριζόταν ως «ο μέγιστος των ρουσφετολόγων», ενώ ο μεταγενέστερος πρωθυπουργός Δημ. Ράλλης δήλωνε, την ίδια περίπου εποχή, ότι η βασιλεία «είχε δράσει επιζημίως» κι ακόμη ότι «συναλλαγή μεταξύ λαού και πολιτευομένων δεν υπήρξεν τσαούτη όση υπήρξε μεταξύ του στέμματος και των κυβερνήσεων αυτού»· τέλος, ότι «η εξωτερική πολιτική εις τας χείρας της Αυλής απέτυχεν οικτρότατα»<sup>27</sup>.

Παρ' όλα αυτά, θα πρέπει να δεχθούμε ότι η φάση αυτή της πολιτικής μας ζωής (1875-1895), αντιπροσώπευε πράγματι μια περίοδο, όπου η πρόσκαιρη έστω πολιτική ισχυροποίηση νέων δυνάμεων υπό την ηγεσία του Τρικούπη (βαθιά επηρεασμένου από τα πρότυπα της λειτουργίας του βρετανικού κοινοβουλευτισμού) χαρακτηριζόταν από την έντονη προσπάθεια εξυγίανσης του κοινοβουλευτισμού και περιορισμού της πολιτικής ισχύος των κομματάρχων - προσπάθειας που απέβλεψε στη δημιουργία κομμάτων με αρχές, πολιτικών, δηλαδή, σχηματισμών με συγκεκριμένο ιδεολογικό περιεχόμενο, προσανατολισμό και πρόγραμμα.

Π. Πετρίδη, ό.π., σσ. 72-76

## ΠΗΓΗ 2

### ΕΙΚΟΝΑ



Η μακροχρόνια άσκηση της εξουσίας από τον Χ. Τρικούπη και το γεγονός ότι στην περίοδο 1882-1893, σε αντίθεση με τον αντίπαλο του Θ. Δηλιγιάννη, ... ήρθε σε σύγκρουση με το στέμμα, έδωσαν λαβή στην αντιπολίτευση να τον χαρακτηρίζει «ευνοούμενο της Αυλής». Επάνω: γελοιογραφία από το «Νέο Αριστοφάνη», όπου εμφανίζονται ο διάδοχος Κωνσταντίνος και τα άλλα μέλη της βασιλικής οικογένειας να κάνουν «καντάδα» στην ελιά, το σύμβολο του τρικουπικού κόμματος, ενώ ο ίδιος ο Γεώργιος Α΄ την στηρίζει με τις πλάτες του (Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

ήταν οι περιοχές όπου η ξένη «προστασία» εκμεταλλευόταν τις προνομιακές σχέσεις της με το στέμμα, ό.π., σ. 158.

<sup>27</sup> Γ. Φιλάρετου, *Ξενοκρατία και βασιλεία εν Ελλάδι*, σ. 200-291.

Λαμβάνοντας υπόψη σας το κείμενο του βιβλίου σας, το περιεχόμενο του παραθέματος και παρατηρώντας την γελοιογραφία:

- α) Να αιτιολογήσετε τη σχέση ανάμεσα στη δεδηλωμένη και στη δημιουργία σταθερών κυβερνήσεων.
- β) Να επισημάνετε τις σχέσεις του Χ. Τρικούπη με το στέμμα και τις «προστάτιδες» Δυνάμεις και να τις σχολιάσετε.
- γ) Συμμερίζετε την άποψη του συγγραφέα του παραθέματος ότι «η περίοδος 1875-1895 χαρακτηριζόταν από την έντονη προσπάθεια εξυγίανσης του κοινοβουλευτισμού...» ή όχι;

### Εργασία για το σχολείο

#### ΠΗΓΗ 1

##### *Η «δεδηλωμένη» ως μέσο πθάσευσης των βασιλικών «πρωτοβουλιών» και εμπέδωσης του καθαρού κοινοβουλευτισμού*

*Το όραμα πολιτικής αναμορφώσεως του Χαρ. Τρικούπη μπορεί να συνοψισθεί στην προσπάθεια του να οικοδομήσει ένα αστικό κράτος. Και πιο συγκεκριμένα, ονειρευόταν έναν κοινοβουλευτισμό ισχυρό, οργανωμένο σαν βάση ενός πάγιου δικομματισμού, που θα επέτρεπε την εναλλαγή στην εξουσία δύο διαρθρωμένων κομμάτων. Τα κόμματα αυτά, που θα συγκροτούσαν το κοινοβούλιο, θα αποδέχονταν τις βασικές πολιτειακές και πολιτικές διαδικασίες και τους κανόνες της πολιτικής εναλλαγής, και θα ήταν συμπηγμένα πάνω στη βάση «αρχών» πράγμα που θα οδηγούσε στη σταθερή συγκρότησή τους σαν μόνιμων πολιτικών μονάδων. Η κομματική πειθαρχία, συνέπεια της συμπήξεως των κομμάτων αρχών, θα ισχυροποιούσε τη συνοχή τους και την αντιπροσωπευτική τους εμβέλεια. Έχοντας προφανώς μπροστά του το πρότυπο του βρετανικού κοινοβουλευτισμού, όπου συντηρητικοί και φιλελεύθεροι εναλλάσσονταν στην εξουσία επί ένα σχεδόν αιώνα χωρίς βαθιές πολιτικές κρίσεις, πίστευε πως η συγκρότηση των κομμάτων θα έδινε νέα αποφασιστική ώθηση στην ελληνική πολιτική ζωή ...*

*Αναφερόταν πρώτα στην τυπική οροθέτηση της αμοιβαίας σχέσεως των βασικών πολιτειακών παραγόντων μεταξύ τους, και στον προσδιορισμό της δικαιοδοσίας του κάθε πολιτειακού φορέα, δηλαδή στη συνταγματική συγκρότηση της πολιτείας από τυπική άποψη, στην αποσαφήνιση των συνταγματικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των βασικών πολιτειακών παραγόντων (του στέμματος, της κυβερνήσεως και του κοινοβουλίου) ...*

*Η αξιοσημείωτη πολιτικότητα την οποία επέδειξε ο βασιλιάς Γεώργιος Α', αποδεχόμενος αμέσως τη «δεδηλωμένη», δεν αποκλείεται να οφείλεται στην υστερόβουλη βεβαιότητά του ότι ο κατακερματισμός του ελληνικού πολιτικού*

πρίσματος θα του επέτρεπε να εξακολουθήσει την παρεμβατική του πρακτική. Πραγματικά, για πέντε χρόνια, και ως τη στιγμή που επιτεύχθηκε ένας *de facto* δικομματισμός, 12 κυβερνητικά σχήματα είχαν διαδεχθεί το ένα το άλλο.

Είναι λοιπόν σαφές ότι ο αγγλικού τύπου κοινοβουλευτισμός που ονειρεύονταν οι αστοί ανανεωτές δεν εξασφαλιζόταν με την απλή τιθάσευση των βασιλικών «πρωτοβουλιών». Έπρεπε ταυτόχρονα να ολοκληρωθεί με την πόλωση των πολιτικών δυνάμεων σε δυο πάγια σχήματα. Στο σημείο αυτό οι απόψεις του Τρικούπη ήταν σαφείς: η πόλωση αυτή θα γίνει «αυτόματα» μέσα από τις αυτόματες εξισορροπητικές δυνάμεις του κοινοβουλίου ...

Πάνω σ' αυτή τη βάση πρέπει να ερμηνευθούν οι αντιλήψεις του Τρικούπη για την αναμόρφωση της πολιτικής ζωής. Η αποκατάσταση της παντοδυναμίας του κοινοβουλίου είναι μέσο και όχι σκοπός και δε συνδέεται κατά κανέναν τρόπο με μια βαθύτερη τυχόν πεποίθησή του για την εξασφάλιση της εκφράσεως του λαϊκού φρονήματος ... Το βουλευτήριο, που θα έδινε τη λύση σαν ελεύθερη εξισορροπητική κονίστρα, το αποτελούσαν οι πολιτευόμενοι, οι πρόκριτοι που, «λογικά» φερόμενοι, θα μπορούσαν να συνεννοηθούν μεταξύ τους, πολύ περισσότερο μάλιστα αφού «ουδέν των θεμελιωδών συστημάτων που διαιρούσιν τους πολιτευόμενους εις πολλά κόμματα έχομεν εις την Ελλάδα» όπως αλλού, «όπου η πάλη μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, μεταξύ ιδιοκτητών και καλλιεργητών πλέον ή άπαξ ηπειλίησε να ανατρέψη τα θεμέλια του κοινωνικού οικοδομήματος». Χαρακτηριστικά ο Τρικούπης μιλάει για πολιτευόμενους και όχι για τον ίδιο το λαό, του οποίου οι «εντολές» δε φαίνεται πουθενά να είναι, όχι βέβαια τυπικά, αλλά ούτε και ηθικο-πολιτικά δεσμευτικές.

Η αποδοχή της «αποστασίας» σαν γενικά παραδεκτής διαδικασίας σχηματισμού των πλειοψηφιών, σε συνδυασμό με την έλλειψη συμπληγμένων κομματικών φορέων, συναρτούσε τόσο την κομματική συνοχή, όσο και τις πολιτικές αποφάσεις από τη προσωπική ικανότητα και τους πολιτικούς προσανατολισμούς των ηγετών. Σε τελική ανάλυση το κοινοβούλιο λειτουργούσε σαν πεδίο ελεύθερου σχηματισμού πλειοψηφιών, σαν μια μικρογραφία εκκλησίας του δήμου, όπου, όπως και στην άμεση δημοκρατία, οι πλειοψηφίες δεν είναι δεδομένες αλλά κατακτώνται και χάνονται, όπου η μάχη δίνεται καθημερινά για την άσκηση της εξουσίας και όπου συνεπώς, στην προβολή τους τουλάχιστον, οι συζητήσεις είναι αποφασιστικές και όχι θεατρικές. Η πολιτική λειτουργικότητα της «κοινής γνώμης» εμφανίζεται με συνεχή ενάργεια στο κοινοβούλιο, και από το πλαίσιο του αναπηδά όχι θεσμολογικά μόνο αλλά και πραγματικά η δυνατότητα ασκήσεως της εξουσίας. Με την έννοια αυτή η έκφραση γνώμης ή ψήφου από μέρους του βουλευτή εμφανίζεται σχεδόν εξίσου «αδέσμευτη» ή «ελεύθερη» με την έκφραση γνώμης ή ψήφων του πολίτη ...

Η κομματική πειθαρχία, που πρώτη φορά μπαίνει σαν πρόβλημα, δεν είναι παρά η προσπάθεια της μειώσεως της δυνατότητας της βουλής να ελέγχει, να κωλυσιεργεί, να προτείνει, να μεταβάλλει την πολιτική επιλογή της κυβερνήσεως και γενικότερα τους περιορισμούς της βουλευτοκρατίας.

Πραγματικά, στο πλαίσιο της μόνιμης εξαρτήσεως της επιβιώσεως της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας από ένα βουλευτικό σώμα χωρίς δεδομένη ιδεολογικο-πολιτική διάθρωση φθάνουμε όπως παρατηρούσε ο Ν. Καζάζης, στο σημείο όπου «απέμεινε η εξάσκηση πάσης πολιτικής εξουσίας εις τον εξ' επαγγέλματος βουλευτήν. Η εκτελεστική εξουσία συμμορφούται κατ' ανάγκην προς τας υπ' αυτού διδομένας διαταγάς περί του διορισμού, της απολύσεως, της μεταθέσεως τούτου ή εκείνου του δημοσίου λειτουργού... Υπήρχε εν υπό του πρωθυπουργού τηρούμενον βιβλίον, εν ω εσημειώνοντο τα παρ' εκάστου βουλευτού λαμβανόμενα ρουσφέτια. Έκαστος εδικαιούτο επί ωρισμένου αριθμού υπαλλήλων. Ο Κωνσταντόπουλος ομολογούσε επίσης το 1886: «άνευ υποστηρίξεως βουλευτικής αδύνατον είναι να επιτύχωσι οιαδήποτε παροχήν της Εκτελεστικής εξουσίας και ότι άνευ προστασίας αδύνατον ο πολίτης να κανονίση τας σχέσεις του προς την Πολιτείαν»· και όπως παρατηρούσε ο Γεώργιος Θεοτόκης, «παρ' ημίν, η μεν κυβέρνησις νομοθετεί η δε Βουλή διοικεί».

Ι.Ε.Ε., τόμ. ΙΔ', σσ. 40-42

## ΠΗΓΗ 2

Ο Τρικούπης θ' αγωνιστεί, στο διάστημα των πολυάριθμων πρωθυπουργιών του, να κατοχυρώσει την εξουσία της εκάστοτε κυβέρνησης, με επακόλουθο περιορισμό των δικαιωμάτων της Βουλής. Οι προσπάθειες του για τη μείωση του αριθμού των βουλευτών και την υποκατάσταση του νομού σε επαρχία απέβλεπαν στο να καταστήσουν ισχυρότερη την εξάρτηση των βουλευτών από το κόμμα και συνεκτικότερους, επομένως τους κομματικούς δεσμούς και πιο άκαμπτη την κομματική πειθαρχία, με βασική πάντοτε επιδίωξη την προβολή της κυβέρνησης (κυρίως του πρωθυπουργού) ως μοναδικού φορέα της εκτελεστικής εξουσίας ...

Π. Πετρίδη, ό.π., σ. 73

Με βάση το κείμενο του βιβλίου σας και των παραθεμάτων:

- α) Να παρουσιάσετε εκείνες τις δομές της εξουσίας στις οποίες επιχείρησε να επέμβει ο Χ. Τρικούπης και να τις αιτιολογήσετε.
- β) Να περιγράψετε τις προϋποθέσεις που είναι η ικανή και αναγκαία συνθήκη για να μην παραμείνει η «δεδηλωμένη» απλώς ένα λογικό σχήμα.
- γ) Να παρουσιάσετε τα μέτρα που έλαβε ο Χ. Τρικούπης για την αποδυνάμωση της «βουλευτοκρατίας» και των συμπαραρομαρτούντων της.
- δ) Να προσδιορίσετε το περιεχόμενο της «κομματικής πειθαρχίας» και της «αποστασίας» ως πρακτικών που σηματοδοτούν την κομματική συνοχή ή την έλλειψή της.

## Εργασία για το σχολείο

### ΠΗΓΗ 1

#### **Αυτονομία της πολιτικής από τις κοινωνικές διαμάχες**

Στην ιστορία μιας κοινωνίας συμβαίνει συχνά ν' αυξάνεται η λεγόμενη αυτονομία της πολιτικής από την επίδραση των κοινωνικών δομών και των ταξικών αγώνων. Εύγλωττο παράδειγμα στην ελληνική ιστορία είναι ότι η διαμάχη μεταξύ αστών και γαιοκτημόνων, μια ταξική αντίθεση που επηρέασε βαθύτατα την εξέλιξη πολλών δυτικών κοινωνιών, ήταν στην Ελλάδα εξαιρετικά περιορισμένη και πάντως δεν έγινε ποτέ μια διαμάχη πολιτική και κομματική, ούτε εξελίχθηκε σε πολιτικές συμμαχίες των αστών με τους αγρότες ...

Η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού ήταν αγρότες. Η πλειοψηφία αυτή θα μπορούσε εύκολα να γίνει μια εξίσου συντριπτική εκλογική δύναμη ύστερα από τη θεσμοποίηση της καθολικής ψήφου το 1864. Κάτω από τις συνθήκες αυτές είναι όντως περίεργο ότι δεν αναπτύχθηκε ένα σημαντικό αγροτικό κίνημα, σε όλο το διάστημα που τα προβλήματα της οικονομικής εξαθλίωσης και της αποκατάστασης των ακτημόνων έμεναν στο περιθώριο, δηλαδή ως το 1924 ... Ένας από τους κυριότερους παράγοντες που προκάλεσαν την αυτονόμηση της πολιτικής ζωής ήταν η απουσία έμμονης και εκρηκτικής ταξικής πάλης στο απώτερο ιστορικό παρελθόν της ελληνικής κοινωνίας. Υπήρχαν βέβαια κοινωνικές εκρήξεις στη διάρκεια της τουρκοκρατίας, αλλά ήταν φαίνεται σποραδικές. Όχι ότι έλειπαν οι οικονομικές προϋποθέσεις που ευνοούν τους κοινωνικούς αγώνες: το αντίθετο μάλιστα συνέβαινε. Αλλά η μορφή και η διάρκεια της οθωμανικής επικυριαρχίας είχαν δημιουργήσει ορισμένες κοινωνικο-πολιτικές και ιδεολογικές συνθήκες, άγνωστες στις δυτικές κοινωνίες, που περιόρισαν την ανάπτυξη ταξικών αγώνων.

Η σπουδαιότερη από τις συνθήκες αυτές ήταν η επίδραση του οθωμανικού ζυγού στην μορφή της οικονομικής δραστηριότητας των ραγιάδων αστών. Σε μια επιτυχημένη προσπάθεια ν' αποφύγουν την αβεβαιότητα και την οικονομική αποτελμάτωση που προκαλούσε ο ισλαμικός απολυταρχισμός, οι Έλληνες αστοί οδηγήθηκαν σε εξωστρεφείς οικονομικές δραστηριότητες και κυρίως στο εμπόριο. Αυτός ο προσανατολισμός των επιχειρήσεών τους είχε και το κάπως αναπάντεχο αποτέλεσμα να καταστήσει μια διαμάχη με τους γαιοκτήμονες, σχεδόν, άσκοπη. Τα συμφέροντά τους δεν ήταν αντίθετα προς τα συμφέροντα των γαιοκτημόνων, για δυο βασικούς λόγους: αφενός επειδή ήταν προσανατολισμένα έξω από τα οθωμανικά σύνορα και αφετέρου επειδή στηρίζονταν κυρίως στο εμπόριο και ελάχιστα στη βιομηχανία ...

Αλλωστε, η ίδια η διάκριση ανάμεσα στις δυο αυτές τάξεις δεν ήταν πάντοτε και παντού τόσο σαφής. Πολλοί γαιοκτήμονες, παράλληλα με τις συνήθειες δραστηριότητες του κτηματία, ασκούσαν επιπλέον φοροείσπραξη, εμπόριο και



τοκογλυφία, δηλαδή οικονομικές και κοινωνικές λειτουργίες επιχειρηματία αστού. Και όταν ακόμη οι δραστηριότητες αυτές διαχωρίζονταν, και σ' εκείνες ακόμη τις περιοχές όπου υπήρχαν πολλοί αστοί με αποκλειστικά αστικές δραστηριότητες, το κοινό ιστορικό παρελθόν των μεγάλων οικογενειών, τα κοινά συμφέροντα, η διαπλοκή των δραστηριοτήτων και των συμφερόντων, εμπόδιζαν και πάλι την ανάπτυξη μεγάλων κοινωνικών αντιθέσεων ανάμεσα στις δυο ανώτερες τάξεις.

Αυτοί ήταν οι οικονομικοί φραγμοί της ταξικής διαμάχης - αλλά υπήρχε κι ένας πολιτικός, εξίσου ισχυρός. Η νομική θέση των χριστιανών γαιοκτημόνων ήταν παρόμοια με τη θέση των μουσουλμάνων· και η πολιτική δύναμη των Τούρκων έκανε απόρρητο αυτό το νομικό-οικονομικό καθεστώς: οι χριστιανοί κάτοχοι μεγάλης γαιοκτησίας ήταν καλά προστατευμένοι κάτω από τη σκιά των μεγάλων αφεντικών. Έτσι, η κοινότητα οικονομικών συμφερόντων ανάμεσα στις δυο ομάδες της τάξης των γαιοκτημόνων, τη μουσουλμανική και τη χριστιανική, είχε δημιουργήσει ένα πλέγμα ισχύος που η μεταπρατική αστική τάξη ήταν αδύνατο να καταπολεμήσει - εφόσον μάλιστα η επιχειρηματική αστική τάξη της αυτοκρατορίας περιλάμβανε ελάχιστους μουσουλμάνους, ενώ η τουρκική γαιοκτητική ολιγαρχία, ακόμη και στην εποχή της παρακμής της, ήταν αναπόσπαστο και ζωτικό μέρος του ισλαμικού διοικητικού και στρατιωτικού συστήματος ...

Ένας άλλος παράγοντας που εμπόδιζε την ανάπτυξη έντονης ταξικής διαμάχης ήταν ιδεολογικός, κι επηρέασε την κοινωνική συμπεριφορά όχι μόνο της μεσαίας αγροτικής τάξης. Ήταν η σύγχυση που προκαλούσε στους Έλληνες η αποπνικτική δύναμη του ξένου κατακτητή και η μακραίωνη κυριαρχία του, μια δύναμη που έκανε την οθωμανική κοινωνική ιεραρχία να φαίνεται σαν αναπόφευκτη μοίρα ...

Υπό τις συνθήκες αυτές δεν ήταν δυνατό ν' αναπτυχθεί μια βαθιά ταξική διαμάχη, που θα μπορούσε να μεταφερθεί στην πολιτική μ' έναν πόλεμο είτε ανάμεσα στους αγρότες και τις ανώτερες τάξεις, είτε των αστών ενάντια στους γαιοκτήμονες. Οι ίδιες αυτές συνθήκες συνετέλεσαν και στην εξαιρετικά αργή εξέλιξη της ιδεολογίας των αγροτών, που επέτρεψε στην πολιτική ολιγαρχία να διατηρήσει την ιδεολογική σύγχυση της αγροτικής τάξης και, μέσω αυτής, την ανοχή της. Αυτές εμπόδισαν την ανάπτυξη ενός αγροτικού κινήματος και τη δημιουργία ενός αγροτικού κόμματος. Υπό αυτές επίσης τις συνθήκες η αστική τάξη, που εξακολουθούσε να ενδιαφέρεται πολύ για το εμπόριο και καθόλου για τη βιομηχανία, αδιαφόρησε για την αγροτική μεταρρύθμιση κι επομένως δεν επεδίωξε την πολιτική υποστήριξη των ακτημόνων. Τέλος, οι ίδιες συνθήκες κατέστησαν και των μικροκτηματιών τη συμμαχία σχεδόν αδιάφορη για τους μεταπράτες αστούς - και χρήσιμη κυρίως για το στέμμα. Συνέπεια ακόμη αυτών των συνθηκών ήταν η στάση των οικονομικά κυριάρχων τάξεων, που δεν μπορούσαν και δεν ήθελαν να περιορίσουν την αυτονομία των πολιτικών και να επιβάλουν άμεσα την ταξική τους εξουσία. Δεν το ήθελαν, γιατί απλούστατα οι αστικοί θεσμοί, και ειδικά το Σύνταγμα, ήταν οι καλύτερες εγγυήσεις των συμφερόντων τους: οι γαιοκτήμονες είχαν το απαραίτητο της

ατομικής ιδιοκτησίας, και οι αστοί είχαν αποκτήσει το αστικό τους καθεστώς πριν ακόμη δημιουργηθούν οι καπιταλιστικές συνθήκες που το έκαναν απαραίτητο. Και δεν το μπορούσαν, γιατί η οικονομική τους δύναμη ήταν τόσο μετρημένη και περιχαρακωμένη από εξωτερικούς οικονομικο-πολιτικούς περιορισμούς που δεν τους έφτανε για να κυριαρχήσουν στην πολιτική όπως κυριαρχούσαν στην οικονομία. Η σχετική οικονομική δύναμη των γαιοκτημόνων έβαινε σε συνεχή παρακμή: ενώ συγκέντρωσαν το 10% του εθνικού προϊόντος το 1825, είχαν μόλις ένα 4% το 1910. Όσο για την αστική τάξη, μολονότι σταδιακά αύξανε αισθητά την δύναμή της, ήταν ακόμα καχεκτική μέχρι και την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα ...

Συμπερασματικά, μια παραδοσιακή πολιτική ολιγαρχία είχε κληθεί να διοικήσει, με ένα σύγχρονο, αστικό θεσμικό σύστημα, μια κοινωνία ουσιαστικά προ-καπιταλιστική.

Γ. Δερτιλή, Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση (1880-1909), σσ. 110-113, 118-119.

## ΠΗΓΗ 2

Η μεγάλη αυτονομία των πολιτικών πρακτικών από τις ταξικές οροθετήσεις, άρχισε να μειώνεται στη μακρόχρονη περίοδο μετάβασης από τον προκαπιταλισμό στον καπιταλισμό (1880-1920). Σ' αυτή την περίοδο ... η πολιτική ζωή έπαψε να περιστρέφεται, αποκλειστικά γύρω από προσωπικές διαμάχες και απόκτησε ένα πιο έντονο χρώμα ταξικής πολιτικής. Παρόλο που το σύστημα της πολιτικής πελατείας δεν έπαψε να λειτουργεί, και παρόλο που σ' αυτή την προκαπιταλιστική φάση δεν ήταν δυνατό να υπάρχουν πλήρως θεσμοποιημένες ταξικές διαμάχες, δεν υπάρχει αμφιβολία πως η πολιτική του Τρικούπη κι αργότερα του Βενιζέλου εμπνέονταν από ένα πρόγραμμα που ξεπερνούσε τους αποκλειστικά βραχυπρόθεσμους προσανατολισμούς του συστήματος της πολιτικής πελατείας. Κίνητρο των δυο αυτών πολιτικών ανδρών ήταν η σφοδρή επιθυμία τους να «δυτικοποιήσουν» την Ελλάδα και πραγματικά κατέβαλαν σοβαρές προσπάθειες για να δώσουν στο όραμά τους σάρκα και οστά. ...

Γιατί παρόλο ότι ακόμα δεν έχουμε δυνατές ταξικές οργανώσεις, ο κρατικός επεκτατισμός, το μέγλωμα της αγοράς και άλλες συναφείς εξελίξεις δημιούργησαν σιγά σιγά, στο επίπεδο του κοινωνικού συνόλου, μια «κοινή γνώμη»<sup>28</sup> που, έξω από τα δίκτυα της πατρωνείας, όλο και περισσότερο επηρέαζε την πολιτική διαμάχη. Και παρ' όλο που αυτή η διαμάχη δεν είχε ακόμη έναν καθαρά ταξικό χαρακτήρα, ο τρόπος με τον οποίο οι ψηφοφόροι παίρναν θέση στους διάφορους πολιτικούς ανταγωνισμούς επηρεαζόταν σ' ένα μεγάλο βαθμό από τη θέση τους στη ταξική δομή. Για να πάρουμε ένα

<sup>28</sup> Νομίζω μια καλή ένδειξη αυτού του φαινομένου είναι ότι αμέσως μετά το πραξικόπημα του 1909 έχουμε στην Αθήνα την πρώτη οργανωμένη από οργανώσεις μαζική πολιτική διαδήλωση υπέρ των πραξικοπηματιών. Παρόμοιες διαδηλώσεις έγιναν και σε διάφορα άλλα αστικά κέντρα. Για την έννοια του «κοινού» ή της «κοινής γνώμης» και τη σχέση της με το αδυνάτισμα της

πολύ χτυπητό παράδειγμα: υπάρχουν αρκετά στοιχεία που δείχνουν καθαρά πως οι υποστηρικτές και οι αντίπαλοι του Βενιζέλου ανήκαν σε συγκεκριμένες κοινωνικο-οικονομικές κατηγορίες. Έτσι η πρωτοφανής νίκη του Βενιζέλου στις εκλογές του 1910 (νίκη που άλλαξε ριζικά και μόνιμα την ταξική προέλευση των βουλευτών) δεν μπορεί να εξηγηθεί ούτε από το πρίσμα της πολιτικής πελατείας ούτε από απλώς συγκυριακούς παράγοντες. Αυτή η βασική αλλαγή στην πολιτική δομή της χώρας δεν είναι νοητή έξω από το πλαίσιο της ανόδου των «νέων μεσαίων τάξεων» που δημιουργήθηκαν μέσα από τις Τρικουπικές μεταρρυθμίσεις.

Όσον αφορά τις αγροτικές τάξεις, και εδώ επίσης μπορεί να δείξει κανείς πως ο τρόπος με τον οποίο ψηφίζουν στην μεσοπολεμική περίοδο (ιδίως στις δεκαετίες του '20 και '30) είχε σχέση με την κοινωνικοοικονομική τους κατάσταση. Π.χ. οι μικροί σιτοπαραγωγοί που καλλιεργούσαν την γη τους με την βοήθεια της οικογενειακής εργασίας και που λειτουργούσαν σ' ένα λιγότερο ιεραρχημένο, πιο «ισοπεδωμένο» κοινωνικό πλαίσιο ήταν κατά κανόνα εκλογικοί υποστηρικτές του Βενιζέλου. Ενώ οι παραγωγοί της ελιάς και της σταφίδας που είχαν μπει στους μηχανισμούς της αγοράς πολύ πιο νωρίς και που καλλιεργούσαν τα χωράφια τους μόνο με ατομική τους εργασία σ' ένα πιο άνισο κοινωνικό χώρο ήταν στην πλειοψηφία τους αντι-Βενιζελικοί. Έτσι παρ' όλο που οι αγρότες δεν κατόρθωσαν να οργανωθούν κατά πολιτικά αυτόνομο τρόπο στο μεσοπόλεμο, ο τρόπος με τον οποίο διάλεξαν σε ποιο από τα δύο αστικά κόμματα θάδιναν την ψήφο τους δεν ήταν απλό αποτέλεσμα πελατειακών σχέσεων, αλλά είχε να κάνει με την κοινωνικο-οικονομική τους κατάσταση.

Μόνο όμως με την κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στη δεκαετία του 1920 και την εμφάνιση στο προσκήνιο ενός απειλητικού προλεταριάτου στις πόλεις, η ελληνική πολιτική προσέλαβε τελικά ένα πιο καταφανή ταξικό χαρακτήρα.

Με την άνοδο των μεσαίων τάξεων και τη σχετική παρακμή των τζακιών - ιδίως από το Βενιζέλο και μετά, η κεντρική κομματική οργάνωση άρχισε να δυναμώνει σε βάρος των τοπικών ολιγαρχικών. Έτσι όπως η αυτονομία της τοπικής ολιγαρχίας μειώθηκε και από την επέκταση της κρατικής γραφειοκρατίας και από τον κομματικό συγκεντρωτισμό, η πατρωνεία στο επίπεδο του χωριού εντάχθηκε πιο έντονα και συστηματικά στους κρατικούς και κομματικούς μηχανισμούς.

Η παραπάνω αλλαγή από την παραδοσιακή ολιγαρχική στη «γραφειοκρατική κομματική» πατρωνεία σημαίνει πως ταξικές διαφορές, μη τοπικιστικά θέματα και γενικές οικονομικές εξελίξεις μπορούν πιο εύκολα να διασπάσουν και να αποδιοργανώσουν «πελατειακά» δίκτυα· σημαίνει πως η σχέση μεταξύ ταξικής δομής και πολιτικής γίνεται πιο άμεση. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο πρέπει να δει κανείς και την εμφάνιση και εξέλιξη του ελληνικού αριστερού κινήματος γενικά

---

πατρωνείας βλ. Cl. Henry Moore, *Clientelistic Ideology and Political Change: Fictitious Networks In Egypt and Tunisia*, στο E. Gellner και J. Waterbury, ό.π.

και του κομμουνιστικού κόμματος πιο ειδικά που έπαιξε τόσο αποφασιστικό ρόλο στην ελληνική πολιτική από το 1930 και μετά.

N. Μουζέλη, *Ταξική δομή και σύστημα πελατείας: Η περίπτωση της Ελλάδας*, σσ. 134, 138-139

Με βάση το κείμενο του βιβλίου σας και των παραθεμάτων:

- α) Να προσδιορίσετε το σημασιολογικό περιεχόμενο του όρου «αυτονομία της πολιτικής από τις κοινωνικές διαμάχες» επισημαίνοντας τους παράγοντες που την προκάλεσαν.
- β) Να παρουσιάσετε τις συνθήκες κάτω από τις οποίες η ελληνική πολιτική πραγματικότητα προσέλαβε ταξικό χαρακτήρα (δηλαδή όταν οι ψηφοφόροι ψηφίζουν ανάλογα με την κοινωνικοοικονομική τους κατάσταση).

### Εργασία για το σχολείο

#### ΠΗΓΗ 1

##### *Πάλη ανάμεσα στις παλιές ολιγαρχικές κάστες και στην αστική τάξη*

Οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας ανάμεσα στα χρόνια 1875 και 1909 τροποποίησαν βαθιά τις σχέσεις των κοινωνικών ομάδων, και, προκαλώντας τη γένεση άλλων, τόνισαν τις κοινωνικές διαφοροποιήσεις. Η ελληνική αστική τάξη ξεπερνά για πρώτη φορά το εμπορευματοικό στάδιο. Η δημιουργία της βιομηχανίας, η γρήγορη ανάπτυξη της ναυτιλίας και των Τραπεζών μας επιτρέπουν να μιλήσουμε, κυρίως για την περίοδο απ' το 1900, για ελληνική αστική τάξη, που, ως ένα βαθμό, μπαίνει στο καπιταλιστικό σύστημα της Ευρώπης. Οι ελληνικές ναυτικές εταιρείες εμφανίζονται στην υπερωκεάνεια ναυσιπλοία και το 1914 η Ελλάδα κατέχει τη δέκατη σειρά (την έκτη σε σχέση με τον πληθυσμό της) ανάμεσα στις ναυτικές δυνάμεις. Παράλληλα, ο αριθμός των μικροαστών αυξάνει κι η επίδρασή τους σημαδεύει όλο και περισσότερο την πολιτική ζωή της χώρας. Ο αστικός πληθυσμός περνά από 8% περίπου το 1853 σε 28% το 1879 (σε σύνολο 1.679.470) και σε 33% το 1907 (σε σύνολο 2.631.952). Η διανομή 265.000 εκταρίων εθνικών γαιών μεταξύ 1871 και 1911 συμβάλλει στο σχηματισμό μιας κατηγορίας μικρών και μεσαίων γαιοκτημόνων, που ο καθένας τους κατέχει 2-8 εκτάρια. Η ανάλογη αύξηση της βιομηχανίας δυναμώνει την εργατική τάξη (οι βιομηχανικοί εργάτες υπολογίζονται το 1870 σε 7.300 περίπου και το 1917 σε 35.000), που οι πρώτες της εκδηλώσεις σημειώνονται στην ελληνική κοινωνική και πολιτική ζωή. Η αντίθεση ανάμεσα σ' αυτά τα νέα στοιχεία και τις παλιές κάστες, τις προσκολλημένες με πείσμα στο παρελθόν που η υποστήριξη του Στέμματος τις έκανε ισχυρό πολιτικό παράγοντα, εκδηλώνει στο εξής όλο και σαφέστερα. Πρώτο σημείο του γεγονότος αυτού στάθηκε η πόλωση των πολιτικών δυνάμεων. Την πληθώρα των κομμάτων, που είχαν κέντρο ένα ισχυρό

αρχηγό χωρίς συγκεκριμένο πρόγραμμα, διαδέχονται, απ' το 1880 περίπου, δυο πολιτικοί σχηματισμοί με σαφέστερες τάσεις: τα προοδευτικά στοιχεία της αστικής τάξης, οι διανοούμενοι και μεγάλο μέρος του λαού συγκεντρώνονται γύρω απ' το Χαρίλαο Τρικούπη· οι συντηρητικοί κι οι δυνάμεις του παλιού πολιτικού κόσμου συγκεντρώνονται γύρω απ' τον Κουμουνδούρο, που το κόμμα του, απορριπτόμενο από τ' αστικά του στοιχεία, εγκαταλείπει το προοδευτικό πνεύμα που είχε δείξει ως τότε. Το κόμμα αυτό, που η ηγεσία του περνά μετά το θάνατο του Κουμουνδούρου (1883) στο Θ. Δεληγιάννη, αντιπροσωπεύει την αντίσταση του παρελθόντος και την κωλυσιεργία στις προσπάθειες του Τρικούπη.

Ενώ ανάμεσα στα 1875 και στα 1881 οι συνεχείς αποτυχίες στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική φανερώνουν τη χρεωκοπία του παλιού πολιτικού κόσμου, ο Τρικούπης απ' τις πρώτες του κιόλας κυβερνήσεις (1875 και 1880) παρουσιάζόταν ως η μόνη ικανή προσωπικότητα ν' αναδιοργανώσει το κράτος

...

Ν. Γ. Σβορώνου, *Επισκόπηση της νεοελληνικής Ιστορίας*, σσ. 102-103

## ΠΗΓΗ 2

### **Ντόπια και ξένη ολιγαρχία**

Οι κοινωνικο-οικονομικές αυτές αλλαγές, πιο πολύ ποσοτικές παρά ποιοτικές και διαρθρωτικές, δεν αρκούσαν για να προκαλέσουν βαθιές ανακατατάξεις στο συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων. Τον μετέβαλαν όμως αισθητά, εισάγοντας ορισμένα νέα στοιχεία. Τα τρία κόμματα (αγγλικό, γαλλικό, ρωσικό) του παλιού πολιτικού κόσμου παρακμάζουν και αντικαθίστανται μετά το 1880 από δυο πολιτικούς σχηματισμούς με σαφέστερη οπτική: ο ένας που αντιπροσωπεύει τα παραδοσιακά στρώματα της ολιγαρχίας, με συντηρητικές και αντιδραστικές τάσεις, και ο άλλος που διευθύνεται από τα πιο ισχυρά στοιχεία της αστικής τάξης, με τάση λίγο πολύ ανανεωτική και μεταρρυθμιστική.

Μετά την απομάκρυνση του Όθωνα, στη Συντακτική Εθνοσυνέλευση που επεξεργάστηκε το νέο φιλελεύθερο σύνταγμα, η πιο μεγάλη μερίδα της αστικής εκπροσώπησης δε δίστασε να συμβιβαστεί με την ολιγαρχία, που δεν έχασε τίποτα από τα προνόμιά της, για να αντιμετωπίσει τον προοδευτισμό του πιο ριζοσπαστικοποιημένου τμήματός της.

Εξάλλου, η απουσία κάθε κοινωνικής προβληματικής στην ελληνική μεγάλη αστική τάξη, η εγωϊστική και βραχυχρόνια οικονομική και δημοσιονομική της πολιτική, που δεν αποσκοπούσε παρά μόνο στον εύκολο και άμεσο πλουτισμό μιας μικρής ομάδας κεφαλαιοκρατών, αφαιρούσε πολύ από το νόημα της πρώτης αυτής φιλελεύθερης νίκης και καθιστούσε μάταιη κάθε προσπάθεια για την αναδιοργάνωση του κράτους.

Ο Χαρίλαος Τρικούπης, η πιο ισχυρή προσωπικότητα της εποχής και ο πιο φωτισμένος εκπρόσωπος των μεταρρυθμιστών, αναζήτησε τους αναγκαίους πόρους για να πραγματοποιήσει τα πρώτα έργα υποδομής σε μια υπερβολική δημοσιονομική επιβάρυνση, βασισμένη κυρίως στην αύξηση των εμμέσων

φόρων. Το κράτος από την άλλη μεριά, δεν ήταν σε θέση να καλύψει το έλλειμμα του προϋπολογισμού παρά μόνο με συνεχή προσφυγή στον εξωτερικό δανεισμό.

Η πολιτική αυτή κατέληγε στην άμεση και συνεχώς καταφανέστερη εξάρτηση των διαδοχικών κυβερνήσεων από τους ντόπιους και αλλοδαπούς δανειστές, οι οποίοι -σε απόλυτη σύμπνοια μεταξύ τους- απαιτούσαν την ίδρυση μιας κρατικής τράπεζας που θα συγκέντρωνε όλους τους δανειστές του ελληνικού κράτους και θα αναλάμβανε τη διαχείριση του δημόσιου χρέους υπό έναν διεθνή έλεγχο, πράγμα το οποίο και τελικά πέτυχαν.

Μπορούμε να πούμε ότι στις βίαιες μορφές επέμβασης των Βρετανών της προηγούμενης περιόδου υποκαθίστανται πιο εκλεπτυσμένα και πιο αποτελεσματικά μέσα πίεσης, γιατί ασκούνται με τη στενή συνεργασία των ενδιαφερομένων κύκλων του εσωτερικού της χώρας, στους οποίους αφήνεται πλέον ένα μεγαλύτερο περιθώριο πρωτοβουλίας.

N. Γ. Σβορώνου, *Ανάλεκτα της νεοελληνικής Ιστορίας*, σσ. 244-6

Με βάση το παράθεμα, τις γνώσεις που αποκομίσατε από το σχετικό κεφάλαιο του Α΄ θέματος του βιβλίου σας και τις πληροφορίες από το αντίστοιχο κεφάλαιο του Β΄ θέματος να κατονομάσετε:

- α) την κοινωνική δύναμη, η οποία αναδύθηκε στα χρόνια 1875 έως 1909, τροποποίησε τις σχέσεις των κοινωνικών ομάδων, προκάλεσε τη γένεση άλλων και τόνισε κοινωνικές διαφοροποιήσεις;
- β) τις κοινωνικές δυνάμεις που αντιτίθετο σ' αυτήν και τα αποτελέσματα αυτής της «αναμέτρησης» ανάμεσά τους.

### Εργασία για το σχολείο

#### ΠΗΓΗ 1

Στα αμφισβητούμενα έργα της τετραετίας του Βενιζέλου συγκαταλέγεται η ψήφιση «του νόμου περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών» (1929). Ο νόμος αυτός, που είναι περισσότερο γνωστός ως «ιδιώνυμο», είχε ως στόχο τη κομμουνιστική προπαγάνδα και δράση. Πρόβλεπε ποινή φυλάκισης τουλάχιστον έξι μηνών για όποιον «επιδιώκει την εφαρμογήν ιδεών εχουσών ως έκδηλον σκοπόν την διαβίαιων μέσων ανατροπήν του κρατούντος κοινωνικού συστήματος».

Β. Σκουλάτου - Ν. Δημακοπούλου - Σ. Κόνδη, *Ιστορία νεότερη και σύγχρονη*, Γ΄ τεύχος, Γ΄ Λυκείου, σ. 207

#### ΠΗΓΗ 2

*Η ψήφιση του Ιδιώνυμου προκάλεσε έντονες αντιδράσεις*

**στους κύκλους των προοδευτικών πολιτικών.**

**Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου και ο Γεώργιος Καφαντάρης  
στρέφονται εναντίον του στις αγορεύσεις τους στη Βουλή**

Κανείς κίνδυνος επικρατήσεως του κομμουνισμού δεν υφίσταται. Η αγανάκτησις κατά των κομμουνιστών δεν έχει στόχον τους απαρτίζοντας το Κομμουνιστικόν Κόμμα, αλλά τας κοινωνικά μεταρρυθμίσεις. Οι ομιλούντες περί των κινδύνων του κομμουνισμού στρέφονται πράγματι εναντίον πάσης νεωτέρας ροπής, κατά πάσης ανακαινίσεως. Στρέφονται εναντίον εκείνων, οι οποίοι αισθάνονται συμπάθειαν και αγάπην προς τας μεγάλας του λαού μάζας... Εάν τους ερωτήσητε θα σας απαντήσουν: Χειρότερος κομμουνιστής από εκείνους, οι οποίοι κάμνουν αυτάς τας μεταρρυθμίσεις εις την γεωργίαν, εις την εργατικήν πολιτικήν εις την εκπαιδευτικήν πολιτικήν δεν υπάρχει. Και αυτός ακριβώς είναι ο εκ του νομοσχεδίου κίνδυνος... να πλήξη τον απτόν, τον αληθή κίνδυνον. Δίδετε τα όπλα εις τας μελλούσας Κυβερνήσεις να πνίξουν κάθε ροπήν εις τον τόπον αυτόν, η οποία θα παράσχη ανακούφισιν εις τους πτωχούς και εργαζομένους... Δια την αποκατάστασιν της τάξεως δεν υπάρχει τίποτε το καλύτερον από του να αφήσωμεν πλήρη ελευθερίαν εις τα όργανα της Διοικήσεως, εις την εκτελεστικήν εξουσίαν και τας τοπικάς αρχάς, να προβαίνουν δια πυρός και σιδήρου εις την εξόντωσιν και των ατάκτων στοιχείων και των νομοταγών, τα οποία θα είναι δυνατόν να ευρίσκωνται εν επαφή μετά των ατάκτων. Τι τούτου καλύτερον; Το έργον της Κυβερνήσεως θα ήτο απλούν, μηδαμινόν ανάξιον προσοχής, τέχνης και εργασίας υπό την έννοιαν αυτήν. Δύνασθε να μεταβάλητε ένα τόπον εις νεκροταφείον, αρκεί να εξοντώσητε πάσαν ζωήν. Θα εξοντώσητε βεβαίως και όλην την ζωτικότητα της χώρας....

Από την αγόρευση του Γεωργίου Καφαντάρη στη Βουλή στις 30 Μαΐου 1929.  
Αναφέρεται στο βιβλίο του Δ. Αγραφιώτη, *Γεώργιος Καφαντάρης*, σ. 243

Λαμβάνοντας υπόψη σας το κείμενο του βιβλίου σας (σ. 105) και το περιεχόμενο του παραθέματος:  
Να διερευνήσετε τους λόγους που οδήγησαν στη θέσπιση του «ιδιώνυμου» και να το κρίνετε.

### Εργασία για το σχολείο

#### ΠΗΓΗ 1

**Τι έγραφε ο τύπος για την επανάσταση στο Γουδί**

Σε ένα κύριο άρθρο του γραμμένο πριν από το κίνημα, ο Γαβριηλίδης γράφει τα εξής: «Αλλά τώρα εντός του Κράτους υπάρχουν άλλες τάξεις, άλλα στρώματα κοινωνικά, άλλα συμφέροντα, άλλα ιδεώδη, αν θέλετε άλλα ήθη, άλλη ηθική (...) τα οποία θέλουν να εκτοπίσουν την ολιγαρχία (...) δια να

σχηματίσουν άλλο κράτος (...) άλλας οικονομικές σχέσεις, άλλας δυνάμεις (...). Η Ειρηνική Επανάσταση πρόκειται λοιπόν να εκτοπίσει την κρατούσαν διεφθαρμένην ολιγαρχίαν, δια την οποίαν δεν υπάρχουν συμφέροντα αγροτικά, ούτε συμφέροντα εμπορικά, ούτε συμφέροντα βιομηχανικά, ούτε συμφέροντα κτηματικά, ούτε συμφέροντα εξυγιάνσεως και ρωμαλεώσεως της φυλής, ούτε συμφέροντα εθνικά, ούτε ανάγκαι στρατού και στόλου πραγματικού (...) Δεν υπάρχει λοιπόν παρά ο αγών των τάξεων και εν ονόματι του αγώνος αυτού ζητούμεν την Ειρηνικήν Επανάστασιν. Όταν λέγωμεν ότι το Κράτος είναι εχθρός, ταυτίζομεν το Κράτος με την κρατούσαν τάξιν, η οποία είναιί τάξις της ολιγαρχίας της ελκούσης μεν το γένος από τους πολεμιστάς του Εικοσιένα, περιλαμβανούσης δε εντός αυτής όλα τα στοιχεία εκείνα, τα οποία κατ' αρχήν, σύμφωνα με τους νόμους της εξελίξεως των αποτελούντων τα Κράτη, έπρεπε να υπεισέλθουν εις αυτήν την κρατούσαν τάξιν και υπεισέλθον».

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το κύριο άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Πατρίς» την επομένη των εκλογών που έγιναν μετά το κίνημα. Πολύ χαρακτηριστικά, το άρθρο αυτό τονίζει ότι το 1909 δεν έγινε στην πραγματικότητα ένα κίνημα του στρατού αλλά μια λαϊκή επανάσταση. Με το ίδιο πνεύμα, ο Βενιζελικός «Κήρυξ» έγραφε στις 13 Σεπτεμβρίου 1910 ότι το «ξύπνημα του λαού» είχε φέρει την επανάσταση του Αυγούστου 1909.

Γ. Δερτιλή, Κοινωνικός Μετασχηματισμός και Στρατιωτική Επέμβαση 1880-1909, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1985, σ. 176

## ΠΗΓΗ 2

Διαφωτιστικές είναι και οι γνώμες τεσσάρων συγχρόνων πολιτικών, των Βενιζέλου, Παπαναστασίου, Καφαντάρη και Μιχαλακόπουλου, όπως τις μεταφέρει ο Γ. Βεντήρης:

«Ο Ελευθέριος Βενιζέλος φρονεί ότι πράγματι εξέπεσεν η ολιγαρχία, ανήλθον δε εις την κυβέρνησιν νέα κοινωνικά και πολιτικά στοιχεία. Δεν προσδιορίζει όμως αν η αρχή κατελήφθη υπό τάξεως ολοκλήρου, ήτοι των αστών.

Ο Αλ. Παπαναστασίου πιστεύει ότι, κατά το 1909, η κίνησις των σωματείων, τα λαϊκά συλλαλητήρια και η εμφάνισις του Βενιζέλου σημαίνουν ανατροπήν της πλουτοκρατικής ολιγαρχίας και αντικατάστασιν αυτής παρά των λαϊκών τάξεων.

Ο Ανδρέας Μιχαλακόπουλος νομίζει ότι από του 1864 αι αστικά τάξεις μετείχαν εις την διοίκησιν του τόπου. Προσέχει ιδιαίτέρως την εκάστοτε στάσιν των αγροτών. (Εκ των συνομιλιών με τον γράφοντα – Βεντήρη – θέρος του 1928).

Ο Γεώργιος Καφαντάρης είναι της γνώμης ότι επεκράτει γενική δυσφορία εναντίον της ανικανότητος των πολιτικων αρχηγών, της ανεπαρκείας του κοινοβουλίου και των εθνικών ατυχιών. Μία μορφή αυτής ήτο το στρατιωτικόν πραξικόπημα του Γουδί. Δεν θεωρεί καιρίαν την κοινωνικήν σημασίαν της επαναστάσεως. (Εκ συνομιλίας με τον γράφοντα, 29 Δεκεμβρίου 1930)».

Ο Σ. Στεφάνου μεταδίδει ως εξής τις απαντήσεις του Βενιζέλου σε παρόμοια ερωτήματα του Βεντήρη:

«Είναι από τα λίγα κεφάλαια, τα οποία διετύπωσες χωρίς προηγουμένως να συζητήσεις μαζί μου. Έκαμες περισσότερο Φιλοσοφίαν της Ιστορίας και λιγότερον Ιστορίαν. Εγώ βλέπω τα γεγονότα με τρόπον εμπειρικών. Αντί να



νομίζω πως εις ωρισμένην περίοδον εσημειώθη εις την Ελλάδα οικονομικός και κοινωνικός χωρισμός τάξεων, έχω την εντύπωσιν ότι νέα στοιχεία, πιο εύρωστα και αποφασιστικά, ευρήκαν την ευκαιρίαν του Στρατιωτικού Κινήματος δια να πάρουν την εξουσίαν από τα κληρονομικά κόμματα. Στα πρώτα ανήκω κι εγώ. Έτσι εξήγησεν ο Γαμβέτας την Τρίτην Δημοκρατίαν».

Γ. Δερτιλή, ό.π., σσ. 176-177

### ΠΗΓΗ 3

Επίσης αξιόλογη είναι η εργασία του Αλεξάνδρου Σβώλου «Τα Ελληνικά Συντάγματα, 1822-1952». Ο συγγραφέας δείχνει, με μια βραχύλογη και διαυγή ανάλυση, την ασάφεια των προθέσεων των αξιωματικών. Τονίζει ότι υιοθέτησαν πιο συγκεκριμένους μεταρρυθμιστικούς στόχους μόνο μετά τη βοήθεια ριζοσπαστικών στοιχείων της αστικής τάξης. Θεωρεί την επέμβαση του Βενιζέλου ως μια προσπάθεια να καταπραυνθεί η αγανάκτηση των κατωτέρων τάξεων, που περνούσαν τότε το στάδιο της «αφύπνισής τους». Υποστηρίζει ότι η αστική τάξη «ακολούθησε» τον Βενιζέλο και ότι με αυτό τον τρόπο, εκ των υστέρων, η εξέγερση διοχετεύτηκε στο δρόμο προς τον αστικό μετασχηματισμό.

Γ. Δερτιλή, ό.π., σ. 175

### ΠΗΓΗ 4

**Άρθρο με τίτλο «Τέρμα» δημοσιευθέν στην εφημερίδα «Χρόνος» που ήταν το ημιεπίσημο όργανο του Στρατιωτικού Συνδέσμου (Σ.Σ.)**

Όταν όμως δημοσιεύτηκε το ανακοινωθέν του Σ.Σ., παράλληλα δημοσιεύτηκε και στην εφημερίδα «Χρόνος», που, όπως είπαμε, ήταν το ημιεπίσημο όργανο του Σ.Σ., το παρακάτω άρθρο με τον τίτλο «Τέρμα», που το χαρακτήριζε πνεύμα απαισιοδοξίας:

«Σήμερον επί τέλους κλείει ο αγών, τον οποίον προ επτά μηνών ανέλαβε το ελληνικόν στράτευμα, ορμηθέν από την επιθυμίαν της ανορθώσεως των πραγμάτων της Χώρας. Ο αγών ούτος ούτε σύντομος, όσον εχρειάζετο, υπήρξεν, ούτε καρποφόρος, όσον ηλπίζετο. Διεξαχθείς παρ' ανδρών, εχόντων μοναδικά εφόδια την αγαθήν αυτών προαίρεσιν, καταπολεμηθείς ευθύς εξ' αρχής και αμειλίκτως παρά των κομμάτων, εγκαταλειφθείς ενωρίτατα υπό του Λαού, απολέσας εις ταλαντεύσεις και αμφιβολίας το μείζον μέρος του ηθικού αυτού, ο αγών της 15<sup>ης</sup> Αυγούστου εν και μόνον επέτυχεν κατά το μακρόν διάστημα της διαρκείας του: Να φθάση εις το τέρμα της σήμερον, το οποίον είνε τόσον ένδοξον, ώστε πολλοί θα ήύχοντο να εστερείτο ο ελληνικός στρατός της δόξης ταύτης.

Είνε αληθές, ότι δια της λύσεως, η οποία επενοήθη προ δυο μηνών και η οποία αρχίζει να τίθεται εις εφαρμογήν την ημέραν ταύτην, τα πράγματα του τόπου επανακτώσι την ηρεμίαν, την οποίαν απώλεσαν, και όλοι οι δρόμοι της κινήσεως και της ζωής αποκαθίστανται ασφαλείς δι' εκείνους, οι οποίοι θέλουν να κινηθούν και να ζήσουν. Το εμπόριον αναθαρρεί. Η γεωργία επανέρχεται εις τας καλās αυτής ημέρας. Το χρήμα και οι βραχίονες αναλαμβάνουν το θάρρος, το οποίον τα είχαν εγκαταλείψει επί τόσον καιρόν. Αλλ' η Επανάστασις δεν εγεννήθη δια να καθησυχάση όσους ετάραξε, δια να φαιδρύνη όσους ελύπησε, δια να ενθαρρύνη όσους απεθάρρυνε, δια να τονώση όσους κατέστησεν ανισχύρους, δια να επανορθώση τα νόμιμα αδικήματα, τα οποία διέπραξεν αυτή.

Η Επανάστασης εγεννήθη δια να τιμωρήση, δια να αποκόψη, δια να εκριζώση, δια να εξοντώση, δια να αποκαθήρη και εξυγιάνη το έδαφος, το οποίον εμόλυναν και εμίαναν πενήκοντα ολοκλήρων ετών αμαρτήματα και κακουργίαι. Ατυχώς εις το πνεύμα των ανθρώπων, οι οποίοι συνέσφιξαν μιαν τόσοσιν αγίαν πυγμήν, τα πράγματα δεν έλαβον την θέσιν, η οποία τοις ήρμοζεν. Και ενώ ο Λαός τας πρώτας στιγμάς εξητωκραύγασε την ωραίαν ορμήν, η οποία εκίνησε γενναία σήθη και σθεναρούς βραχίονας, εντός όλίγου τας ζητωκραυγάς διεδέχθη η σιγή, η απογοήτευσίς και μικρού δειν η αποδοκιμασία. Ο Στρατός, αναλαβών το έργον της σωτηρίας, ασκήσας όλην την ισχύν αυτού δια την ανατηρίαν, αγωνισθείς μέχρις εσχάτων και δι' όλων των υπαρχουσών δυνάμεων υπέρ της σωτηρίας της Χώρας, μη έχων όμως πρόγραμμα θετικόν, πελαγοδρομήσας κα κινδυνεύσας να συντριβή, ησθάνθη τέλος την ανάγκην να ανομολογήση ότι ηττήθη.

Η ιστορία βεβαίως θέλει κρίνει το έργον, το οποίον περατούται σήμερα. Οσονδήποτε όμως αυστηρά και αν φανή προς τους εργάτας του κινήματος της 15ης Αυγούστου, είνε αδύνατον να μη συμπαθήση προς αυτούς και να μη συγκλαύση μετ' αυτών. Διότι το έργον των, εάν δεν υπήρξε μέγα, δεν υπήρξεν ευρύ και αίσιον εκείνοι οι οποίοι κλαίουν δια τούτο ταύτην την στιγμήν πλειότερον, είνε οι άνδρες οι οποίοι το ανέλαβον και οι οποίοι έσπευσαν να το τερματίσουν τόσοσιν μικρόν και ασήμαντον. Το λάθος είνε βεβαίως ιδικόν των, αλλ' είνε συγχρόνως και του ελληνικού Λαού. Εάν ούτος εγκαίρως ενεστερνίζετο τον ιερόν αγώνα και τον υιοθέτει και τον ανελάμβανε και τον διεξήγε με την δύναμιν και το σθένος, το οποίον έχουν μόνοι οι Λαοί, η Ελλάς σήμερα θα εύρταζε την μεγαλυτέραν και ιερωτέραν αυτής ημέραν. Αλλ' ο Λαός ο ελληνικός άφησε τα πάντα εις χείρας ανθρώπων, φιλοτίμων μεν, αλλ' αδεξίων, τοληρωών μεν, αλλ' άνευ σχεδίου, κυρίως δε ολίγων και ευχερώς δυναμένων να διαιρεθούν και να διχογνωμήσουν. Το σφάλμα τούτο ας σκεφθή τουλάχιστον να το επανορθώση εις το εγγύτατον μέλλον. Χωρίς δισταγμούς, αμφιβολίας, πάθη, μίση, υπολογισμούς συμφέροντος, ας βαδίση ο Λαός τώρα τον δρόμον, ο οποίος δύναται να τον φέρη, όπου ωνειροπόλησαν οι ηττημένοι στρατιώται της σήμερα» («Χρόνος», 17-3-1910).

Το άρθρο αυτό είνε φανερό ότι αντικαθρέφτιζε την απογοήτευση των κατωτέρων αξιωματικών που είχαν ριζοσπαστικές ιδέες. Όταν ίδρυσαν το Σ.Σ. άλλα πίστευαν ότι θα γίνονταν και άλλα είδαν να γίνονται από τους ανωτέρους αξιωματικούς και το Βενιζέλο.

Είχαν δίκαιο εκφράζοντας την απογοήτευσή τους, δεν είχαν όμως καθόλου δίκαιο να κατηγορούν τις λαϊκές μάζες ότι δεν ενίσχυσαν το επαναστατικό έργο του Σ.Σ.

Η μεγάλη πλειοψηφία του λαού τάχτηκε στο πλευρό του Σ.Σ., αλλ' αυτός στάθηκε ανίκανος να τραβήξει προς τα εμπρός: Κι' αυτό γιατί μέσα στο Σ.Σ. υπήρχαν, όπως είδαμε, διαφωνίες και αντιθέσεις που φέρανε σε αδιέξοδο το Σύνδεσμο.

Στο παλάτι ήξεραν ότι οι κατώτεροι αξιωματικοί δε συμφωνούσαν με τους ανωτέρους και ήξεραν ακόμα ότι οι ανώτεροι είχαν τώρα μεγαλύτερη δύναμη γιατί είχαν μαζί τους το Βενιζέλο. Το άρθρο μάλιστα του «Χρόνου» χαροποίησε τους αυλικούς.

Πίστευαν ότι όλα τελείωσαν.

Γ. Κορδάτου, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*,  
τ. Ε', εκδ. 20ος Αιώνας, Αθήνα 1958, σσ. 200-202

Αφού λάβετε υπόψη τα κείμενα 1, 2, 3, 4:

- α) Να διερευνήσετε τα κίνητρα και τις επιδιώξεις του Στρατιωτικού Συνδέσμου.  
β) Να συζητήσετε τους λόγους της διατύπωσης διαφορετικών απόψεων για τη δράση του Συνδέσμου.

### Εργασία για το σχολείο

#### ΠΗΓΗ

##### *Κίνημα της Θεσσαλονίκης.*

##### *Προκήρυξη της προσωρινής κυβέρνησης του Ελευθέριου Βενιζέλου*

*Το ποτήριον των πικριών, των εξευτελισμών και των ταπεινώσεων υπερπληρώθη. Μία πολιτική, της οποίας δεν θέλομεν να εξετάσωμεν τα ελατήρια, απειργάσθη εις διάστημα ενός και ημίσεως έτους τοιαύτας εθνικής συμφοράς, ώστε ο συγκρίνων την Ελλάδα της σήμερα προς την προ ενός και ημίσεως έτους Ελλάδα, να αμφιβάλλη αν πρόκειται περί ενός και του αυτού κράτους. Το Στέμμα, εισακούσαν εις εισηγήσεις κακών συμβούλων, επεδίωξε την εφαρμογήν προσωπικής πολιτικής, δια της οποίας η Ελλάς, απομακρυνθείσα των κατά παράδοσιν φίλων της, επεζήτησε να προσεγγίση τους κληρονομικούς εχθρούς της. Ποία δε τα αποτελέσματα της πολιτικής ταύτης, δια τα οποία θρηνεί σήμερα το Έθνος; Εσωτερικώς διατελούμεν εν συνταγματικώ εκτροχιασμώ και αποσυνθέσει, εξωτερικώς δε εν μονώσει και καταφρονήσει. Κύκλω ημών ανυποληψία και χλευασμός, εν μέσω ημών ακυβερνησία και αναρχία... Ο νικητής ελληνικός στρατός του 1912-1913 φεύγει άμαχος εγκαταλείπων τας υπό του ίδιου απελευθερωθείσας προ τριετίας χώρας. Δια τούτο, αναλαμβάνοντες κατά καθήκον αλλά και μετ' ενθουσιασμού την ανατεθείσαν εις ημάς λαϊκήν εντολήν κάμνομεν έκκλησιν προς το Πανελλήνιον, ζητούντες να συνδράμη ημάς εις το έργον, όπερ αναλαμβάνομεν. Αφού το κράτος προέδωκε τα καθήκοντά του υπολείπεται εις το Έθνος να επιχειρήση, όπως επιτύχη το έργον, όπερ επεβάλλετο εις το κράτος. Επικαλούμεθα την συνδρομήν πάσης εθνικής δυνάμεως, η οποία συναισθάνεται ότι περαιτέρω ανοχή των καταστροφών και ταπεινώσεων, ως προεκάλεσεν η εφαρμοσθείσα πολιτική, θα ισοδυναμει με θάνατον εθνικόν. Και ορμώμεν εις τον αγώνα τούτον με την πλήρη πεποίθησιν ότι το Έθνος, καλούμενον εν απουσία του κράτους εις εθνικόν συναγερμόν, θα επιτελέση και πάλιν το θαύμα εκείνο, το οποίον είναι αναγκαίον όπως επαναφερθή το Έθνος εις την τροχίαν από της οποίας εξέκλινεν από ενός και ημίσεως έτους.*

*Ελευθέριος Βενιζέλος*

*Παύλος Κουντουριώτης*

*Η προκήρυξη δημοσιεύτηκε στο υπ' αριθμό 1 φύλλο της «Εφημερίδος της Προσωρινής Κυβερνήσεως» που εκδόθηκε στα Χανιά.*

*Β. Σκουλάτου - Ν. Δημακοπούλου - Σ. Κόνδη, Ιστορία νεότερη και σύγχρονη, Γ' τεύχος, Γ' Λυκείου, σσ. 80-81*

Αφού λάβετε υπόψη την παραπάνω πηγή και με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις, να αναφερθείτε στα αίτια που οδήγησαν τον Βενιζέλο στο κίνημα της Θεσσαλονίκης.

### Εργασία για το σχολείο

#### ΠΗΓΗ

##### **Ο Κωνσταντίνος πιστεύει στη νίκη των Γερμανών**

(Ο Κωνσταντίνος Ζαβιτζιάνος, από τα κυριότερα στελέχη του κόμματος των Φιλελευθέρων, διετέλεσε πρόεδρος της ελληνικής Βουλής κατά τα έτη 1912-1915. Κατά τη διάρκεια του Εθνικού Διχασμού, επειδή έκρινε ότι η πολιτική του Βενιζέλου προς τους Αγγλογάλλους μείωνε την εθνική ανεξαρτησία, αποχώρησε από τους Φιλελεύθερους. Δεν προσχώρησε σε καμιά πολιτική παράταξη και προσπάθησε να παραμείνει ανεξάρτητος. Το βιβλίο του «Αναμνήσεις εκ της διαφωνίας Κωνσταντίνου-Βενιζέλου» θεωρείται η περισσότερο αντικειμενική εξιστόρηση των γεγονότων της εποχής 1915-1924). Της επισήμου ταύτης συναντήσεως είχε προηγηθή άλλη συνάντησις που είχα με τον Κωνσταντίνο την 19ην Αυγούστου, δηλαδή προ τριών ημερών εις το Τατόι, όπου είχα γίνη δεκτός εις ακρόασιν. Ήτο η πρώτη φορά που τον συνήντησα έπειτα από την μακράν του ασθένειαν. Το εσυγχάρηκα πρώτα από όλα δια την αποκατάστασιν της υγείας του. Και με εκράτησε πέραν της ώρας. Ήτο η εποχή κατά την οποίαν οι Ρώσοι είχαν πολλές απωλείας και υφίσταντο συνεχώς ήττας εις τα Καρπάθια. Ο Βασιλεύς έλαβε αφορμήν εκ των ρωσικών τούτων περιπετειών και ήρχισε εξετάζων την εν γένει στρατιωτικήν κατάστασιν εν Ευρώπη. Δεν εβράδυνε δε να ανοίξη και διαφόρους χάρτας που είχε στο παρακείμενο τραπέζι. Κατά τον Κωνσταντίνον ο πόλεμος στρατιωτικώς είχε πλέον κριθή. Η γερμανική νίκη ήτο πλέον ασφαλής. Δεν επετρέπετο πλέον αντίθετη γνώμη. Εξ' άλλου αι επιστήμαι και ίδια η χημεία στη Γερμανία είχαν αληθινά καλλιεργηθή. Και έπρεπεν από στιγμής εις στιγμήν ν' αναμένωμεν και νέας ανακαλύψεις δια των οποίων θα επεταχύνετο η ήττα των εχθρών της. Είχεν ειπή πολλά, όλα υπό το αυτό πνεύμα, τα οποία ήκουα με πολλή προσοχή χωρίς να τον διακόψω. Και όταν ενόμισα που ετελείωσε, τολμώ και ευλαβέστατα τον ερωτώ. Μα δεν κρατείτε, Μεγαλειότατε, και καμιά πισινή, μήπως και δεν νικήση η Γερμανία; Αλλ' επί του θέματος τούτου, μου λέγει, δεν υπάρχει καμιά πισινή, πως θέλεις να την κρατήσω; **Ζαβιτζιάνος.** Αλλ' εγώ κάποτε εδιάβασα που ένας πόλεμος εμπορεί να εξαρτηθή από μία βροχή. **Κωνσταντίνος.** (με ύφος ζωηρό αν όχι απότομο και κουνώντας το χέρι). Να σου ειπώ, εγώ σας τους πολιτικούς, έχω κάθε λόγον να εκτιμώ, σε δε ιδιαίτέρως και αγαπώ, αλλά πρέπει να προσθέσω ότι όλοι σας από στρατιωτικά δεν σκαμπάζετε τίποτε. Και γι' αυτό τα στρατιωτικά τα κρατώ στα χέρια μου, και δεν τα δίνω εις κανένα, ούτε στο Βενιζέλο σου, και πήγαινε να του το ειπής. [Κ. Ζαβιτζιάνου, Αναμνήσεις εκ της διαφωνίας Κωνσταντίνου-Βενιζέλου, Α', σσ. 81-82 (1946)].

Β. Σκουλάτου - Ν. Δημακοπούλου - Σ. Κόνδη, ό.π., σ. 76-77

- α) Πώς τεκμηριώνει την άποψή του ο βασιλιάς Κωνσταντίνος ότι οι Γερμανοί θα νικήσουν;
- β) Ποια είναι η γνώμη του βασιλιά Κωνσταντίνου για τους πολιτικούς και πως αιτιολογεί την εμμονή του να είναι ο ίδιος αρχηγός του στρατού;

## Εργασία για το σχολείο

### ΠΗΓΗ

**Ο Ελευθέριος Βενιζέλος προσπαθεί να πείσει το βασιλιά Κωνσταντίνο για την ανάγκη της εξόδου της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό των δυτικών συμμάχων**

Έλαβα ήδη την τιμήν να υποβάλω τη Υμετέρα Μεγαλειότητα το περιεχόμενον ανακοινώσεως, ην κατ' εντολήν του σερ Εδουαρδ Γκρέυ μοι έκαμεν ο ενταύθα πρεσβευτής. Δια της ανακοινώσεως ταύτης η Ελλάς τίθεται πάλιν ενώπιον μιας των κρισιμωτάτων περιστάσεων της εθνικής αυτής ιστορίας. Μέχρι σήμερον η πολιτική ημών συνίστατο εις διατήρησιν της ουδετερότητος, εφ' όσον τουλάχιστον την εξ' αυτής έξοδον δεν επέβαλλεν ημίν η συμμαχική υποχρέωσις προς την Σερβίαν. Αλλ' ήδη καλούμεθα να μετάσχωμεν του πολέμου όχι πλέον προς εκτέλεσιν ηθικών απλώς υποχρεώσεων, αλλ' επ' ανταλλάγμασι, τα οποία πραγματοποιούμενα θα δημιουργήσωσι μίαν Ελλάδαν μεγάλην και ισχυράν, τοιαύτην οποίαν ουδ' οι μάλλον αισιόδοξοι ηδύναντο να φαντασθώσι καν προ ολίγων ακόμα ετών.

Προς επιτυχίαν των μεγάλων τούτων ανταλλαγμάτων πρόκειται βεβαίως να αντιμετωπισθώσι και μεγάλοι κίνδυνοι. Αλλά μετά μακράν και βαθείαν μελέτην του ζητήματος καταλήγω εις την γνώμην ότι τους κινδύνους τούτους οφείλομεν να αντιμετωπίσωμεν. Εάν επιτρέψωμεν να συντριβεί σήμερον η Σερβία υπό της νέας αυστρογερμανικής εισβολής, καμία δεν υπάρχει ασφάλεια ότι τα αυστρογερμανικά στρατεύματα θα σταματήσωσι προ των μακεδονικών συνόρων μας και δεν θα ελκυσθώσι φυσικώς όπως κατέλθωσι μέχρι Θεσσαλονίκης...

Προ παντός οφείλομεν να αποσύρωμεν τας αντιρρήσεις ημών περί παραχωρήσεων εκ μέρους της Σερβίας προς την Βουλγαρίαν, έστω και αν αύται εκταθώσιν επί της δεξιός όχθης του Αξιού.

Αλλ' αν αι παραχωρήσεις αύται δεν ήρκουν όπως προσελκυσθή η Βουλγαρία προς σύμπραξιν μετά των παλαιών αυτής συμμάχων ή τουλάχιστον προς τήρησιν ευμενοús απέναντι αυτών ουδετερότητος, δεν θα εδίσταζα, όσον οδυνηρά και αν είναι η εγχείρησις, να συμβουλεύσω την θυσίαν της Καβάλας, όπως διασωθή ο εν Τουρκία Ελληνισμός και ασφαλισθή η δημιουργία αληθούς μεγάλης Ελλάδος, περιλαμβανούσης πάσας σχεδόν τας χώρας, εις τας οποίας ο Ελληνισμός έδρασε κατά την μακραίωνα αυτού ιστορία...

Ένεκα των λόγων τούτων, συμπεραίνων, κρίνω απολύτως επιβεβλημένην την υπό τους ανωτέρω όρους μετοχήν ημών εις τον αγώνα. Αύτη, ως και αρχικώς είπον, εγκλείει βεβαίως και σοβαρούς κινδύνους. Απέναντι δε των κινδύνων, εις ους θα εκτεθώμεν μετέχοντες του πολέμου υπάρχει η προσδοκία, προσδοκία βάσιμος, ως ελπίζω, του να σώσωμεν το μέγα μέρος του εν Τουρκία Ελληνισμού, και να δημιουργήσωμεν μίαν μεγάλην και ισχυράν Ελλάδα.

*Και αν ακόμη απευτυχάνομεν, θα είχομεν ήσυχον την συνείδησιν, ότι ηγωνίσθημεν και υπέρ της διασώσεως των εν δουλεία εισέτι ομογενών μας οίπινες τον έσχατον διατρέχουσι κίνδυνον και υπέρ των γενικωτέρων συμφερόντων της ανθρωπότητος και της ανεξαρτησίας των μικρών λαών, ην θα διακινδυνεύση ανεπανορθώτως η γερμανοτουρκική επικράτησις. [Α' υπόμνημα του Ελευθέριου Βενιζέλου προς το βασιλιά Κωνσταντίνο (11/24 Ιανουαρίου 1915)].*

B. Σκουλάτου - Ν. Δημακοπούλου - Σ. Κόνδη, ό.π., σσ. 74-75

Με ποια επιχειρήματα προσπαθεί ο Ελ. Βενιζέλος να πείσει το βασιλιά Κωνσταντίνο για την ανάγκη εξόδου της Ελλάδος στον Α' παγκόσμιο πόλεμο στο πλευρό των δυτικών συμμάχων;

### Εργασία για το σχολείο

#### ΠΗΓΗ 1

##### **Ιδιώνυμο**

Το νομοσχέδιον τούτο, ψηφισθέν υπό της Βουλής, έγινε ο νόμος 4229 της 25ης Ιουλίου 1929 «περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών», ο παραμείνας γνωστός ως «Ιδιώνυμον». Δια του νόμου τούτου ωρίζετο ότι όστις επιδιώκει την εφαρμογήν ιδεών εχουσών ως έκδηλον σκοπόν την δια βιαιών μέσων ανατροπήν του κρατούντος κοινωνικού συστήματος ή την απόσπασιν μέρους εκ του όλου της Επικρατείας ή ενεργεί υπέρ της εφαρμογής αυτών προσηλυτισμόν τιμωρείται με φυλάκισιν τουλάχιστον εξ μηνών. Προς τούτοις επιβάλλεται δια της αποφάσεως και εκτοπισμός ενός μηνός μέχρι δυο ετών εις τόπον εν αυτή οριζόμενον. Ο νόμος προέβλεπε την διάλυσιν των κομμουνιστικών σωματείων και την απαγόρευσιν των κομμουνιστικών συγκεντρώσεων. Ειδικαί διατάξεις ανεφέροντο εις τους δημοσίους υπαλλήλους και στρατιωτικούς, οι οποίοι θα επροπαγάνδιζον τοιαύτας ιδέας.

Θα ήτο δύσκολον να λεχθή ότι η θέσπισις του Ιδιωνύμου συνέτεινεν εις την ανάσχεσιν του κομμουνισμού. Εκλογικώς συνέβη το αντίθετον. Εις τας γερουσιαστικές εκλογάς το Κομμουνιστικόν Κόμμα συνεκέντρωσε μόλις 14.069 ψήφους, κάτι ολιγώτερον του 2%. Εις τας εκλογάς της 25ης Σεπτεμβρίου 1932, μετά την εφαρμογήν του Ιδιωνύμου, επί τρία και πλέον έτη, έλαβε 58.223 ψήφους, ή τα 5%. Τέλος, εις τας εκλογάς της 26ης Ιανουαρίου 1936 έλαβεν 73.411 ψήφους ή 6% ελθόν τέταρτον κόμμα. Εάν το Κομμουνιστικόν Κόμμα δεν έδρασε κατά την περίοδον ταύτην, παρ' όλον ότι αντικειμενικώς αι συνθήκαι ήσαν ευνοϊκαί δια την ανάπτυξιν σοβαρού κομμουνιστικού κινήματος, τούτο ωφείλετο: α) Εις την χαμηλήν ποιότητα των στελεχών του, τας συνεχείς κρίσεις του και την τυφλήν υποταγήν του εις τα έξωθεν κελεύσματα. β) Εις τον αναπτυχθέντα εκ νέου φανατισμόν, λόγω της παρουσίας του Ελ. Βενιζέλου εις την πολιτικήν σκηνήν, ο οποίος συνέβαλεν εις την ανασυγκρότησιν της βενιζελικής και της αντιβενιζελικής παρατάξεως και την ένταξιν εις αυτάς του μεγαλυτέρου ποσοστού των ψηφοφόρων. γ) Εις την εμφάνισιν προοδευτικών κομμάτων, ως της Δημοκρατικής

*Ενώσεως, του Προοδευτικού και του Αγροτικού, τα οποία συνεκράτησαν μάζας, τα οποία, θα μπορούσε να παρασύρη το Κ.Κ.Ε.*

Γρ. Δαφνή, ό.π., τ. Β΄, σ. 93

## **ΠΗΓΗ 2**

*Έργο του Βενιζέλου ήταν και η ίδρυση του Συμβουλίου Επικρατείας με επικεφαλής τον νομομαθη Κ.Ρακτιβάν, το οποίο ουσιαστικά ενεργούσε ως ανώτατο δικαστήριο σε διοικητικά θέματα και επομένως περιόριζε πιθανές αυθαιρεσίες των διοικητικών υπηρεσιών. Έργο όμως του φιλελεύθερου Βενιζέλου ήταν επίσης -και αυτό είναι στο παθητικό του- και ο νόμος 4.229 της 25 Ιουλίου 1929 «περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών», ο οποίος πρόβλεπε την απαγόρευση της διαδόσεως των κομμουνιστικών ιδεών και τη διάλυση των οργανώσεών τους.*

Απ. Βακαλόπουλου, ό.π., σ. 393

Αφού μελετήσετε τις παραπάνω πηγές:

α) Να αναφέρετε το περιεχόμενο του Ιδιωνύμου.

β) Να επισημάνετε τις συνέπειες της εφαρμογής του στη μετέπειτα πολιτική ζωή.

## **Εργασία για το σπίτι**

### **ΠΗΓΗ**

*Έμμεσο χαρακτήρα παρουσιάζουν οι επεμβάσεις της Μεγάλης Βρετανίας στην εξωτερική πολιτική της Ελλάδας. Βρισκόμαστε στην εποχή όπου οι βαλκανικοί λαοί βλέπουν τις εθνικές τους διεκδικήσεις να ικανοποιούνται, κυρίως λόγω της βοήθειας της Ρωσίας και της Γαλλίας, των οποίων η επιρροή αυξάνεται αισθητά στις περιοχές αυτές. Η νέα αυτή κατάσταση αναγκάζει την Αγγλία να λάβει περισσότερο υπόψη της τα εθνικά αιτήματα των Ελλήνων, χωρίς όμως να εγκαταλείπει τη βασική αρχή της πολιτικής της, τη διατήρηση δηλαδή μιας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κατά το δυνατό ανασυγκροτημένης, ικανής να αποτελεί στοιχείο ισορροπίας στο χώρο των Βαλκανίων και της Εγγύς Ανατολής.*

*Στα πλαίσια της συλλογιστικής αυτής γίνεται η εκχώρηση των Ιονίων νήσων το 1864. Η Μεγάλη Βρετανία υπόσχεται επίσης στην Ελλάδα πως, όταν έλθει η ώρα, θα της παραχωρήσει το προβάδισμα στα Βαλκάνια και δεσμεύεται να την προστατεύσει από το ανερχόμενο κίνημα του πανσλαβισμού. Συγχρόνως βέβαια, κεντρική φροντίδα της αγγλικής διπλωματίας είναι να περιορίσει την ελληνική εξωτερική πολιτική στα πλαίσια της εξυπηρέτησης των δικών της συμφερόντων. Ο Γεώργιος ο Α΄ επιφορτίζεται ειδικά με το ρόλο αυτό και δίνει*



τα πρώτα δείγματα πίστωσης προς τους εντολείς του κατά τη διάρκεια της εξεγέρσεως του κρητικού λαού εναντίον του Σουλτάνου, το 1866.

Λίγο αργότερα, ο ίδιος ο βασιλιάς Γεώργιος θέτει τέρμα στη δραστηριότητα που αναπτύσσει η κυβέρνηση Κουμουνδούρου, με υπουργό Εξωτερικών τον Τρικούπη, προκειμένου να φτάσει σε συμφωνία με την Αίγυπτο, τη Ρουμανία, το Μαυροβούνιο και τη Σερβία, για μια κοινή δράση εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η υπογραφή της συνθήκης του Μπρεσλάου (1867) με τη Σερβία, όπου τίθεται η αρχή της αυτονομίας της χριστιανικής Ανατολής, η οποία έχει το δικαίωμα να αποφασίζει για την τύχη της με συνδυασμένη και ανεξάρτητη δράση, έξω από κάθε ξενική επέμβαση, και όπου μπαίνουν τα θεμέλια μιας συμμαχίας και μιας ενδεχόμενης συνομοσπονδίας των βαλκανικών λαών, δεν αρέσει καθόλου στην Αγγλία. Η κυβέρνηση Κουμουνδούρου εξαναγκάζεται σε παραίτηση παρά το ότι διαθέτει ευρύτατη πλειοψηφία στη Βουλή, και διορίζεται πρωθυπουργός ο Βούλγαρης, ο οποίος αναλαμβάνει την υποχρέωση να εφαρμόσει την εθνική πολιτική της αυλής, που συμπίπτει με την εξωτερική πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας (1868). Επιφορτίζεται επίσης να αναθέσει τη διευθέτηση του ζητήματος της Κρήτης στις προστάτιδες δυνάμεις. Το ίδιο σκηνικό κατά την περίοδο που προηγήθηκε του Ρωσοτουρκικού πολέμου του 1877: όταν οι λαοί των Βαλκανίων ξεσηκώθηκαν πάλι, η ελληνική κυβέρνηση αναγκάστηκε να τηρήσει στάση αναμονής και να απορρίψει τις προτάσεις της Σερβίας (1875 και 1876) περί ανανέωσης της συμμαχίας του 1867.

Ωστόσο, υπό την πίεση της λαϊκής δυσφορίας, γίνονται ορισμένες εσπευσμένες ενέργειες, οι οποίες όντας απολύτως απροετοίμαστες απολήγουν συνήθως σε τραυματικές αποτυχίες, ή αποδίδουν ισχνά αποτελέσματα. Συνοπτικά αναφερόμαστε στην άδοξη είσοδο του ελληνικού στρατού στη Θεσσαλία, μετά την υπογραφή της ανακωχής που έθετε τέρμα στο Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877-78, και στο άκαρπο για την Ελλάδα συνέδριο του Βερολίνου (1878), που ρύθμισε τις βαλκανικές υποθέσεις προς όφελος των βορείων γειτόνων μας, δίνοντας συγχρόνως την Κύπρο στους Άγγλους. Θα χρειαστεί να αναμείνει η Ελλάδα την άνοδο στην εξουσία του Gladstone, στα 1880, για να προσαρτήσει - μετά από κοπώδεις διαπραγματεύσεις - τη Θεσσαλία και την περιοχή της Άρτας. Νέος αποκλεισμός της Ελλάδας το 1885 για να εμποδιστεί η επέμβασή της στο βαλκανικό χώρο που βρίσκεται πάλι σε αναταραχή, με την κήρυξη του πολέμου εναντίον της Σερβίας μετά την προσάρτηση της ανατολικής Ρωμυλίας. Νέα ταπείνωση της Ελλάδας κατά τη διάρκεια ακόμα μιας εξέγερσης του κρητικού λαού στα 1897. Συγχρόνως, ο τουρκικός στρατός εισβάλλει στη Θεσσαλία και διασκορπίζει τις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις που βρίσκονται υπό τις διαταγές του διαδόχου Κωνσταντίνου. Μόνον η επέμβαση των προστάτιδων δυνάμεων θα σταματήσει την προέλαση των Τούρκων και θα επιβάλει την υπογραφή μιας ταπεινωτικής, αλλά σωτήριας ανακωχής: η Θεσσαλία παραμένει στην Ελλάδα, αλλά η κατεχόμενη Κρήτη γίνεται αυτόνομη υπό την επικυριαρχία του Σουλτάνου. Η Ελλάδα υποχρεώνεται, ακόμα, να πληρώσει 4 εκατομμύρια λίρες

στην Τουρκία και να αποδεχτεί μια διεθνή επιτροπή ελέγχου για την καταβολή της αποζημίωσης αυτής και για τη διαχείριση ολόκληρου του δημοσίου χρέους. Ιδού, σε λίγες γραμμές, τα αποτελέσματα μιας πολιτικής υποτελούς στα βρετανικά συμφέροντα, τα οποία σ' όλη τη διάρκεια της περιόδου αυτής καθόρισαν τις τύχες του δημοσίου χρέους.

Το τεράστιο κίνημα διαμαρτυρίας που διαδέχεται τις καταστροφές αυτές οδηγεί στο στρατιωτικό κίνημα του 1909, που παραδίδει την εξουσία στη φιλελεύθερη αστική τάξη, η οποία υποστηρίζεται από τα μεσαία στρώματα και τη μεγάλη πλειοψηφία του ελληνικού λαού.

Πρόκειται για μια νέα περίοδο που αρχίζει για την Ελλάδα, η οποία χαρακτηρίζεται, μέχρι την κήρυξη του πρώτου παγκοσμίου πολέμου, από σχετική πολιτική ισορροπία, πράγμα πρωτοφανές για το ελληνικό κράτος από την εποχή της ίδρυσής του. Τα βασικά γνωρίσματα της περιόδου αυτής είναι τα εξής: αναδιοργάνωση του κράτους, εξυγίανση της πολιτικής ζωής με πιστή εφαρμογή του συντάγματος, οικονομική ανάπτυξη, λήψη ορισμένων κοινωνικών μέτρων. Φυσικά, ο προσανατολισμός της ελληνικής αστικής τάξης στην εξουσία παραμένει σταθερός προς τη βρετανική πολιτική, που εξακολουθεί να είναι η κυρίαρχη δύναμη στην Ανατολική Μεσόγειο. Η πολιτική όμως αυτή παύει να έρχεται σε αντίθεση με τις εθνικές διεκδικήσεις του ελληνικού λαού που βρίσκονται πάντα στην πρώτη γραμμή του ενδιαφέροντος. Πράγματι, μπροστά στην απειλή της ανερχόμενης γερμανικής δύναμης, που εμφανίστηκε έντονα στο Συνέδριο του Βερολίνου το 1878, και της αυξανόμενης επιρροής της πάνω στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, η Μεγάλη Βρετανία κλίνει προς την εγκατάλειψη του δόγματος της ακεραιότητας των κτήσεων της Υψηλής Πύλης πλησιάζοντας όλο και περισσότερο προς τις θέσεις της Γαλλίας και της Ρωσίας· σε λίγο θα σχηματιστεί η Αντάντ.

Ν. Γ. Σβορώνου, Ανάλεκτα της Νεοελληνικής Ιστορίας, σσ. 246-250

Να παρουσιάσετε τις παρεμβάσεις της Μεγάλης Βρετανίας στην εξωτερική πολιτική της Ελλάδας από το 1864 έως τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο και τα αποτελέσματά τους.